

à l'ambient de la cultura **Les polítiques de dones a l'ambient de la cultura** Les polítiques de done

Bea Porqueres

ones a l'àmbit de la cultura **Les polítiques de dones a l'àmbit de la cultura** Les polítiques de dones a l'àmbit de la cultura Les polítiques de

Bea Porqueres

© **Generalitat de Catalunya**
Institut Català de les Dones
Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació

Autora **Bea Porqueres**
Edita **Institut Català de les Dones**
Primera edició Barcelona, 2010
Disseny original **Xeixa Rosa**
Realització editorial **Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions**
D.L. B-03955-2010
I.S.B.N. 978-84-393-8238-6

Avis legal

Aquesta obra està subjecte a una llicència de Reconeixement-No comercial-Sense obres derivades 3.0 de Creative Commons: En qualsevol explotació de l'obra autoritzada per la llicència caldrà reconèixer l'autoria, amb usos no comercials i sense obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://cat.creativecommons.org/licencia/> <<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/es/deed.ca>>

Sumari

5	Presentació
7	Introducció
11	I. Aspectes teòrics i conceptuals
11	1. L'abast del terme "cultura"
12	2. Cultura androcèntrica, cultura feminitzada, cultura femenina
14	3. Les aportacions culturals de les dones
15	3.1. Alguns prejudicis sobre les aportacions singulars dels homes i de les dones a la cultura: l'androcentrisme dominant, encara
16	3.2. Un lloc des d'on mirar la cultura
17	3.3. El significat de l'expressió "perspectiva de gènere"
19	3.4. La perspectiva de gènere com a desnaturalitzadora de les situacions de desigualtat
20	4. La representació d'homes i dones en la llengua
25	II. Orientacions per a la revisió de les actuacions en l'àmbit de la cultura
25	1. Marc legal
28	2. Aspectes metodològics
29	2.1. Principis d'actuació: transversalitat, participació i exemplaritat
33	2.2. Definició dels àmbits d'actuació específics
34	2.3. Objectius a assolir
40	2.4. Algunes consideracions sobre el disseny de l'oferta cultural
46	3. Dels marges al centre: exemples de bones pràctiques
48	3.1. Els espais de reconeixement de les contribucions de les dones del passat
48	3.1.1. Els museus, llocs de memòria de les dones?
51	3.1.2. Recordar i homenatjar les dones als espais públics
54	3.1.3. Guies de dones i rutes urbanes i rurals
57	3.1.4. Promoció de la recerca
59	3.2. La visibilitat de les creadores actuals a les programacions
63	3.3. Les pràctiques comunicatives
67	III. Bibliografia, portals i pàgines web

Presentació

“Esborrar la desigualtat no ha de fer-se al preu de silenciar la diferència”

Fina Birulés

L'estudi que teniu a les mans pretén aclarir i fer palesa la necessitat d'ordenar els conceptes que envolten el procés de fer visibles les dones i la relació d'aquestes amb i en l'àmbit de la cultura.

Vivim un moment que pot semblar dolç, un moment de grans avenços en aquesta línia. La participació i el protagonisme de les dones ha esdevingut indiscutible però roman en un escenari de llums i ombres.

No tot està resolt, doncs. Ens cal, per poder continuar, considerar les idees, renovar les mirades des de nous angles i des de noves perspectives.

La cita de la Fina Birulés és clau, al meu parer, per alimentar les polítiques institucionals. Aquestes polítiques han de continuar insistint, afinant i entenent que la revolució silenciosa de les dones en tants àmbits, ha de ser ben visible en el terreny cultural. No es tracta només de resoldre la desigualtat –que també, evidentment– sinó de posar de manifest la diferència. Si no tenim la capacitat de copsar i metabolitzar aquest important matís, els canvis que es produeixen poden romandre en un espai superficial, formal, estètic, epidèrmic.

Les dones no volem ser tractades com un col·lectiu identificat i identificable, si la mirada persistent que ens defineix és l'androcèntrica. Si aquesta és la visió, si aquest és el fals escaire, les paraules respondran sempre a aquesta mirada, les definicions la justificaran i les accions la sostindran.

Bea Porqueres ens proposa aquesta necessària i urgent nova mirada i és una mirada positiva. S'ha basat en un seguit de bones pràctiques empresarials o d'institucions públiques i privades, per insinuar els possibles traçats que cal resseguir. És responsabilitat dels poders públics, de les administracions en tots els seus nivells, proposar principis orientadors i objectius –en qualsevol dels àmbits d'actuació i en tot moment– que propiciïn nous camins. Cal que les passes que es facin, es facin en el sentit adequat. L'estudi de Bea Porqueres va en aquesta línia, n'és un bon exemple i ens regala una primera fita del camí.

Ens hem dotat dels instruments legals necessaris. Cal treballar perquè les lleis transcendexen l'ordenament social i esdevinguin el marc de relació assumit amb normalitat per la ciutadania. Ho hem de fer perquè aquest és el nostre moment i aquesta és la nostra obligació. Ho hem de fer per les dones que, en altres moments de la història, van fer possible que avui tinguem la nostra oportunitat. Ho hem de fer

també per nosaltres mateixes però sobretot per la dignitat i la maduresa de la nostra societat d'avui i pel seu futur.

L'escenari de la Cultura –amb majúscules– exigeix un esguard segregacionista per posar també, sota la llum dels focus, la meitat latent que la sosté. Som en el camí.

Marta Selva Masoliver

Presidenta de l'Institut Català de les Dones

Anna Falguera i Rosas

Directora general de Cooperació Cultural
Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació

Barcelona, 2009

Introducció

Les polítiques públiques s'adrecen a la ciutadania, una ciutadania que està integrada per persones que són plurals, tenen identitats diverses. Però si bé no existeix un "subjecte universal" amb característiques, necessitats i expectatives també universals i per tant no hi ha ningú que sigui com aquest subjecte universal abstracte, fins a èpoques molt recents se'l pensava en masculí i era "ell" el destinatari de les polítiques públiques. A impuls dels moviments feminista i de les dones, s'ha posat en qüestió la universalitat d'aquest subjecte, així com la visió androcèntrica que li donava un protagonisme exclusiu i exclouent. Tot incorporant aquest qüestionament i algunes de les reivindicacions que se'n deriven, les normatives internacionals, europees, estatals i catalanes han proclamat la transversalitat en la incorporació de les perspectives de gènere i de les dones com a principi de les polítiques públiques.

Encara que la incorporació de la perspectiva de gènere és imprescindible de cara a assolir la igualtat d'oportunitats entre dones i homes, queda curta quan es tracta d'impulsar un nou model social en el qual les dones hi actuïn com interlocutores amb autoritat. Dit d'una altra manera, esborrar la desigualtat no ha de fer-se al preu de silenciar la diferència. Fina Birulés recordava el 8 de març de 2004:

"[...] el moviment d'emancipació femenina ha aspirat i aspira a harmonitzar dos moviments de la democràcia moderna que no sempre han marxat equilibrats: la universalitat dels drets humans i la dualitat dels sexes [...]; o, per dir-ho en altres paraules: busquem conquerir l'universal en nom de la primera diferència humana, la diferència dels sexes... La reclamació política de paritat pretén, de fet, l'u sense destruir el dos, la unitat sense eliminar la dualitat dels sexes." (19)

¿Com situar, doncs, les dones en el centre dels projectes polítics i no fer-ho com a receptores passives o aspirants a una igualtat que s'ha plantejat com a emulació del model masculí?

Nombrosos ajuntaments ofereixen, en el marc dels serveis personals, una atenció específica a les dones, especialment la relacionada amb la violència masclista o amb les discriminacions, però, encara que moltes vegades aquesta atenció s'aixopluga sota epígrafs com ara "polítiques d'igualtat de gènere", "plans transversals de gènere per a la igualtat d'homes i dones", "plans d'igualtat dona-home", "polítiques de dones", la seva orientació és sovint proteccionista de les dones, no va més enllà de reconèixer-ne la desigualtat, que no és el mateix que reconèixer la diferència¹, i

1. Al web de la Paeria (ajuntament de Lleida), l'apartat *Pla de les polítiques d'igualtat de gènere a Lleida 2006-2010* és titulat amb una contundent afirmació: "La diferència no és desigualtat".
<http://participacio.paeria.cat/promociodona/serveisprogrames/promocio/pla_politiques_igualtat.asp>

de promoure polítiques per corregir-la. Es percep una gran dificultat a l'hora de fer polítiques realment transversals, i més encara a l'hora de posar en solfa polítiques de dones que parteixin de les seves riqueses, del reconeixement del seu saber, de les seves experiències, pràctiques i desitjos.²

A més d'aquestes dificultats d'ordre general, als ajuntaments també els costa donar el seu pes específic i just a les polítiques culturals, com si la difusió i promoció cultural, l'educació al llarg de la vida, les activitats de lleure, incloses les esportives, fossin àrees secundàries a cobrir quan les "primeres necessitats" ja ho estiguessin. I és, en canvi, en el terreny cultural on es pot i s'hauria d'incidir amb la intenció de revisar un contracte social que malgrat anomenar-se democràtic presenta nombroses fissures quant al tracte de les diferents individualitats i col·lectius que integren la ciutadania tot respectant-ne la diversitat i les diferències.

L'àmbit cultural és on es congrien els prejudicis i judicis sobre els quals s'assenta la justificació implícita o explícita de moltes injustícies. La discriminació, la subordinació, la marginació, l'opressió, la violència, la privació de drets dels grups menystinguts i/o minoritzats i, fins i tot la violència contra ells, s'assenten sovint en missatges emesos des de l'àmbit cultural. Són paraules, imatges o narracions que avalen o donen per bones idees que transmeten o consoliden els valors establerts. Per la mateixa raó, és l'àmbit idoni per sotmetre aquest valors a crítica i vehicular-ne de nous.

El llegat cultural establert, el que arriba a la major part de la població per la via de l'educació, ja sigui escolar o informal, o de l'oferta cultural pública i privada, es centra d'una forma gairebé exclusiva, i sovint excloent, en les aportacions masculines, es basa en una visió androcèntrica. Alhora, els criteris pels quals s'estableixen les activitats o fites humanes que poden ser qualificades d'aportacions culturals que cal conèixer i servir es basen també en una mirada, la sexista, que ignora o menysté les que han estat obra femenina. Reconèixer les aportacions que les dones fan a la vida social, és un pas imprescindible de cara a la construcció d'un nou model cultural.

Si bé les dones no són l'únic col·lectiu que viu una ciutadania de segona categoria, per molt que formalment tingui tots els drets, i que altres grups visquin relegats a ciutadanes incompletes, la inferiorització de les dones i el proteccionisme que de vegades es proposa com a pal·liatiu del tracte injust que reben han servit i serveixen encara de model per tractar a qui és divers. És per aquest motiu que revisar les anàlisis que es fan de les situacions que viuen les dones i revisar també les estratègies de modificació que s'hi proposin pot servir per comprendre i rectificar altres tipus de "tractaments de la diversitat". El punt de partença ha de ser sempre el reconeixement de la diversitat i la diferència com a riqueses.

L'àmbit cultural presenta unes dificultats específiques en la incorporació de les perspectives de gènere, de les dones i dels feminismes. De fet, hi ha poques eines (bibliografia, reculls d'experiències, informes d'impacte de gènere...) per ajudar a dissenyar i avaluar polítiques culturals guiades per aquestes perspectives. A més a més, sovint, la necessària transversalitat en la seva aplicació no arriba a les políti-

---

2. "En diversos ajuntaments encara avui les accions d'igualtat o d'atenció a les dones estan dins del marc d'actuació de serveis socials [...]. La separació de les àrees d'igualtat de gènere de serveis socials és vista com un element positiu, no només perquè ajuda a identificar la necessitat d'una política concreta en l'àrea d'igualtat de gènere, sinó perquè desvincula les polítiques d'igualtat de gènere de la lògica assistencialista" (*Marc legislatiu...*, 8)

ques culturals i es tendeixen a deixar-les al marge sense imbricar-les amb la resta de polítiques o considerant-les un afegitó.

Aquesta publicació vol ser una aportació que ajudi a la reflexió i a la posada en marxa de polítiques de dones a l'àmbit cultural. No es tracta d'un estudi exhaustiu de les polítiques o propostes culturals que les institucions han fet, moltes de les quals es presenten aquí com a bones pràctiques a tenir en compte; les que s'han espigolat i triat són només algunes mostres amb la finalitat que siguin il·lustratives i orientatives. De segur moltes bones pràctiques no es recullen aquí.

Aquesta publicació s'organitza en dues parts:

- I. Aspectes teòrics i conceptuals. Inclou un seguit de consideracions sobre els conceptes de cultura, androcentrisme, perspectiva de gènere, perspectiva d'identificació amb les dones, importància de l'ordre simbòlic que es crea i vehicula a través de la llengua, amb la intenció que ajudin a emmarcar les actuacions en l'àmbit de la cultura.
- II. Orientacions per a la revisió de les actuacions en l'àmbit de la cultura. Inclou un recordatori succint del marc legal, qüestions metodològiques, criteris per a la inclusió de les aportacions de les dones a la cultura tant en el camp del patrimoni com en el del foment i alguns exemples de bones pràctiques.

Consta també de Bibliografia.

Aquestes pàgines s'han escrit a partir de l'experiència recollida en diverses activitats de formació i assessorament a agents del món de la cultura. En concret, parteix dels textos i materials elaborats de cara a la participació com a ponent en les Jornades d'estiu *Món local i polítiques de dones* (Barcelona, juny de 2005), com a docent i assessora en l'activitat formativa *La perspectiva de gènere en els continguts culturals de les programacions i del patrimoni*, adreçada al personal tècnic responsable de les programacions i del disseny dels continguts culturals en els equipaments de la ciutat (Girona, novembre de 2006), l'activitat formativa *Les aportacions de les dones a la cultura*, adreçada a personal del Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació (Barcelona, setembre de 2007), i la ponència presentada al VI Seminari *Ciutats i persones. Les àrees de serveis personals: donant perspectiva de gènere a les polítiques socials d'àmbit local* organitzades pel Institut de Ciències Polítiques i Socials (Barcelona, desembre de 2007). Aquest materials s'han ampliat per a aquesta publicació i com que s'han enriquit amb el diàleg i les complicitats establertes amb les persones que van organitzar i participar en les activitats citades, valgui aquesta nota com a agraïment a totes elles.

I. Aspectes teòrics i conceptuals

1. L'abast del terme "cultura"

El terme cultura és polisèmic. En un sentit ampli, s'entén per cultura el conjunt de produccions materials i espirituals humanes. Encara dins d'aquest sentit ampli, una primera restricció és la derivada d'acotar la cultura per àrees més o menys homogènies: la cultura occidental, per exemple. En una societat com la nostra, la multiculturalitat de la qual s'està ampliant, aquesta restricció no és irrellevant i s'hi farà referència en diversos apartats d'aquesta publicació.

Encara que el terme cultura tingui aquest significat ampli que abraça totes les produccions humanes, actuals i del passat, o sigui el conjunt de les activitats adreçades a viure i sostenir la vida, se sol emprar el terme cultura en un sentit més restringit: invents, idees, literatura, música, altres obres d'art, etc. És en aquest sentit més restringit en el que se sol pensar quan es parla de Cultura, en majúscula. I aquesta majúscula fa de sedàs que barra el pas a moltes de les contribucions de les dones i dels grups minoritzats³.

Dit d'una altra manera, la separació entre allò que és singular, obra d'una persona o de grups identificats i reconeguts, i el que és *només* "vida viscuda i sostinguda" fa que bona part de les aportacions de les dones a la cultura quedin fora de la Cultura.

La imbricació d'aquests dos plans –"vida viscuda i sostinguda" i "aportacions singulars"– en els quals es desenvolupen les cultures és complexa.

L'Institut Català de les Dones, en establir el marc conceptual del *V Pla d'acció i desenvolupament de les polítiques de dones a Catalunya (2005-2007)*, va parlar d'atenció en aquesta imbricació. S'hi deia:

"Les dones, al llarg de la història, hem participat en la construcció, el manteniment i la transformació de la societat des d'un ventall d'àmbits i activitats molt més ampli del que reconeix la definició restringida del paper de la dona que ens ha estat llegada i que les successives 'onades' dels moviments feministes han maldat per modificar i eixamplar. Alhora ho hem fet des del lloc diferenciat i des de la perspectiva diferenciada que ens dóna el fet de ser i haver estat les principals responsables de la cura de la vida i d'assegurar la reproducció social. I ho hem fet superant moltes dificultats degudes justament a la importància d'aquestes aportacions". (17)

3. Un grup minoritzat no és un grup minoritari: les dones no són un grup minoritari, com tampoc ho són les classes treballadores ni, en algunes societats, les persones immigrades.

La dedicació de les dones a “la cura de la vida i [a] assegurar la reproducció social” que els ha correspost segons la divisió del treball per raó de sexe les ha apartat, en certa mesura, de la dedicació a les “aportacions singulars”. Aquesta dinàmica de repartició de tasques no té res de natural encara que se l’anomeni divisió del treball per raó de sexe i el dimorfisme sexual sigui un tret constitutiu de l’espècie humana. La divisió del treball i, més important encara, la jerarquitització dels treballs ha estat regulada per la llei, per les diverses lleis que han regit les societats patriarcals, i ha quedat inscrita també en l’imaginari social.

A més de la polisèmia de la paraula “cultura”, hi ha una altra qüestió que cal abordar: la cultura té una dimensió de passat i una de present amb projecció de futur.

La cultura s’arrela en el passat i per aquest motiu una de les tasques fonamentals de les institucions culturals és la difusió del passat (patrimoni, memòria, fons documental..., o sigui, museus, monuments, arxius, biblioteques, etc.).

La cultura és també present i projecte de continuïtat, futur, i per això una altra tasca institucional és el foment cultural (desplegament de programes de promoció de la cultura actual i orientació dels mateixos amb perspectiva de futur).

Ambdós objectius requereixen d’una voluntat política per part de les institucions i també d’una formació que permeti al personal tècnic treballar en aquestes direccions.

2. Cultura androcèntrica, cultura feminitzada, cultura femenina

Sovint s’afirma que actualment ja es reconeix a bastament el paper de les dones com a creadores, transmissores i receptores de cultura. És més, algunes veus diuen, i critiquen, que les dones estan rebent tractes de privilegi en la difusió de les seves obres o que són majoria com a públic d’esdeveniments culturals. En definitiva, que la discriminació és cosa del passat.

En efecte, és manifesta la puixança de les dones en determinats camps de la cultura però existeix també allò que se sol anomenar “sostre de vidre”, un no-sé-què que els barra el pas als llocs de decisió, de preeminència o a l’autoritat que emana del seu fer com a dones i no com a incloses en el universal –impossiblement asexual– Home.

Rosa María Rodríguez Magda, explica:

“Una cultura feminitzada seria una en la qual la mirada femenina dibuixés els mapes conceptuals, dissenyés els imaginaris col·lectius, fes present la seva història; una en la qual la seva paraula atorgués poder i legitimitat, i les dones hi fossin presents en tots els espais de la creació, de l’administració, difusió i gestió.

Així, doncs, la nostra, no és en absolut una cultura feminitzada. Sinó, com a molt, una cultura androcèntrica debilitada [...]. Una cultura masculina debilitada no implica necessàriament un espai de major predomini femení, si no es pacten espais d’igualtat. [...]

Però, d’altra banda, ¿què deu voler significar “feminització de la cultura”? [...].” (pp. 53-54)

I tot i no donar una resposta unívoca a aquesta pregunta, proposa:

“[cal que] les dones [...] generin una mirada pròpia sobre elles mateixes, sobre els homes i sobre el món, de forma que a la cultura no hi siguem sempre hostes ocasionals [...]”. (p. 69)

Per assolir la visibilització de les aportacions de les dones i el tracte d'igualtat entre dones i homes que la llei prescriu per voluntat política de les majories actuals és crucial trobar un punt de vista que ho permeti. Aquest punt de vista ha d'abraçar el conjunt de la cultura ja que la mirada que permet fer visibles les aportacions de les dones capgira alhora les nocions apreses, interioritzades i difoses.

Aquesta nova mirada és la que aporten les perspectives de gènere, de les dones i feminista, entenent per tals el conjunt d'idees i pràctiques polítiques que el pensament i els moviments feministes han aportat tant en la línia de reivindicar la igualtat i la no discriminació com en defensa de la diferència, que no és el mateix que desigualtat però tampoc el mateix que igualtat.

Treballar per a l'eradicació de les discriminacions i la consolidació de la igualtat d'oportunitats és encara necessari; cal garantir-les i en aquest sentit és imprescindible la perspectiva de gènere ja que permet analitzar les situacions de les dones en relació amb les dels homes i viceversa. Però la mera custòdia dels drets és ben poc; cal també avançar en la construcció d'una societat no patriarcal. La perspectiva de les dones i la perspectiva feminista apunten a aquest horitzó.

Quant a la denominació que cal donar al conjunt de les aportacions de les dones, hi ha hagut la temptació d'anomenar-lo “subcultura femenina”. Gerda Lerner va deixar clar, ja fa vint anys, que no existeix tal cosa: “[...] la cultura de la dona no és mai una subcultura. No seria molt apropiat catalogar la cultura de la meitat de la raça humana de subcultura. Les dones viuen la seva existència social dins d'una cultura en general. [...] Les dones viuen una dualitat: són membres de la cultura general i participen de la cultura de la dona”. (1990: 344)

La mateixa autora definia la “cultura de la dona”, que ara anomenariem cultura femenina o de les dones, tot respectant la diversitat entre elles⁴, com “la base sobre la qual les dones recolzen la seva resistència a la dominació patriarcal i reivindiquen el seu poder creador per donar forma a la societat”. (1990: 344) Hi ha traces de la cultura femenina molt llunyanes que el poder patriarcal no ha pogut esborrar i han arribat fins a nosaltres. N'és un bon exemple, la gosadia amb la qual la il·lustradora medieval Ende⁵ (segle x) signava la seva obra en un temps en el qual la major part de les obres artístiques eren anònimes, ja fossin de mà masculina o femenina. Si l'obra d'Ende és una aportació individual, són col·lectives les xarxes familiars, d'amistat o de projecte comú establertes entre dones de tots els temps i que han permès la supervivència de les societats i els han donat riquesa.

Una part de la cultura femenina, i la que ha fet emergir, posat en relleu i donat significat i significació a la constància de vegades tènue de les aportacions passades, ha estat la consciència feminista. Encara seguint Gerda Lerner, recordar que aquesta

---

4. “Un exemple d'aquesta comunitat no uniforme el trobem en unes paraules de Montserrat Roig escrites en ocasió de la mort de Maria Aurèlia Capmany. Roig diu: ‘Ella va ésser per a mi la terra i les ànsies de volar alhora’ en un article que porta un títol tan significatiu com ‘Ens havíem barallat tant’. D'aquí que, tot i que siguem ben conscients de la complexitat d'aquest gest, puguem parlar de ‘crear una cultura femenina’ a l'àmbit de l'art, de la narrativa, de la poesia, del cinema o de la filosofia, sense que aquesta es converteixi en una simple i immediata traducció d'una suposada feminitat homogènia.” Fina Birulés (2004: 25).

5. El *Beatus* que va il·lustrar, conjuntament amb el monjo Emeteri, es conserva a la Catedral de Girona.

consciència s'ha desenvolupat en diferents etapes: "1) quan es té consciència que hi ha un error; 2) amb l'aparició d'un sentit de sororitat; 3) amb la definició autònoma que fan les dones dels seus objectius i de les estratègies per canviar la seva condició; i 4) amb el desenvolupament d'una visió alternativa de futur". (1990: 344-345).

Saber de l'existència d'una cultura femenina, conèixer les seves fites, valorar-la, ajuda a defugir les anomenades polítiques culturals per a les dones que és el que sovint, i amb la millor de les intencions, es plantegen les persones que dissenyen continguts culturals. Són polítiques de "protecció" que minoritzen les dones. La política italiana Alessandra Bocchetti ha escrit al respecte:

"L'anomeno *política per a les dones*, perquè pren les dones com a objecte, per diferenciar-la de la *política de les dones*, [...] que veu pel contrari les dones com a subjectes [...].

Per què la política *per a les dones* és perillosa? Perquè en ella la dona sempre és nombrada, vista, definida i mostrada com a mancada, com a necessitada, com a desventurada. La política *per a les dones* s'ocupa de les dones quant a pobres, desocupades, discriminades, maltractades, violades. La política *per a les dones* parteix sempre d'allò que no té la dona, d'allò que no és. Ara bé, certament en aquesta política es poden fer coses bones, bones en l'ordre de la bondat, però no es pot fer l'essencial perquè aquesta política no produeix modificacions reals. En efecte, partint d'un subjecte al qual li falta alguna cosa, res no podem canviar; podem certament ajudar, consolar, però no eliminar les raons d'aquest mal. És una política innòcua, per tant una falsa política". (260-261)

Una falsa política a la qual també feia referència la filòsofa Fina Birulés quan denunciava al Palau de la Generalitat, el març de 2004: "sovint la política institucional entén simplement que cal pensar la qüestió femenina com una qüestió social més. [...] com si el femení només es pogués llegir en termes de precarietat". (22)

Les polítiques culturals *per a les dones*, pensades com un suport de caire assistencial, porten a "[adreçar-los] succedanis culturals que no fan més que fixar[-les] en els espais d'immobilitat cultural forçada". (V *Pla d'acció i desenvolupament de les polítiques de dones a Catalunya*: 35)

3. Les aportacions culturals de les dones

Un pas previ a tot plantejament d'una política cultural és el reconeixement que s'ha de donar a les aportacions culturals de les dones, a les del passat i a les actuals. Valorar aquestes aportacions posa de manifest:

- d'una banda, que en el món de la cultura, les dones a més de ser receptores, tenen alguna cosa a dir-hi, cosa que permet fugir del paternalisme que sovint està implícit en moltes de les propostes i dels programes culturals que les administracions i la iniciativa privada fan;
- d'una altra banda, un llegat femení que orienti les dones actuals i doni legitimitat i seguretat al seu desig de fer, legitimitat i seguretat derivades del convenciment que no són les primeres a posar-s'hi, que hi ha una feina feta, que no parteixen de zero.

L'ocultació dels sabers i les aportacions de les dones és una injustícia tan estesa que es pot afirmar que tota la cultura que ens ve donada es fonamenta en ella: la cultura oficial ha girat l'esquena a les dones.

En el *Pla de Polítiques de dones del govern de la Generalitat de Catalunya 2008-2011*, es diu al respecte:

“La tradició androcèntrica no ha tingut en compte les aportacions fetes per les dones al món del pensament, la cultura i la ciència. A partir de la dècada dels vuitanta, en el marc de les actuacions impulsades des del feminisme i el moviment de dones, s’han multiplicat els estudis i les recerques que recuperen i situen les aportacions de les dones en el seu context històric. Aquesta creativitat, per l’abast, la profunditat i la transcendència, cal que sigui present en tots els àmbits del saber i en totes les activitats creatives: història, literatura, filosofia, medicina, ciències, tecnologia i art, entre d’altres”.⁶

3.1. Alguns prejudicis sobre les aportacions singulars dels homes i de les dones a la cultura: l’androcentrisme dominant, encara

L’educació formal i informal que hom rep i assimila al llarg de la vida parteix d’uns pressupòsits pel que fa a les aportacions dels homes i de les dones a la cultura. Alguns d’aquests pressupòsits són:

1. la major part de les aportacions culturals singulars han estat obra d’homes, dels quals coneixem els noms i la seva obra;
2. quan no se sap l’autoria d’una aportació, se la pressuposa masculina;
3. algunes dones han deixat la seva empremta a la cultura, però són una minoria de dones *excepcionals*.

O bé,

4. El terme homes inclou les dones i per tant no cal distingir entre les aportacions dels uns i de les altres. Aquest supòsit es la resposta que sovint es dona quan algú qüestiona que tota la cultura sigui obra masculina. Llavors, per la via dels falsos genèrics, s’afirma que quan es diu, per exemple, “l’home va inventar l’agricultura”, aquest “home” inclou dones i homes.

Aquests pressupòsits no són explícits sinó que formen part de les assumpcions culturals més arrelades que orienten la mirada encara dominant i fins fa poc hegemònica sobre el passat i el present.

Aquesta mirada és androcèntrica ja que pren com a subjecte de la història “l’home”, un constructe cultural al qual es dota de caràcter universal tot i ser particular (l’espècie humana és sexuada i per tant integrada per homes i dones).

Ja fa molts anys que el pensament feminista va analitzar l’androcentrisme sobre el qual s’ha edificat la visió de les aportacions humanes a qualsevol branca de la cultura ja sigui pensada aquesta en el sentit ampli o en el restringit abans esmentats.

El 1986, Amparo Moreno publicava l’esclaridor *El arquetipo viril protagonista de la historia. Ejercicios de lectura no androcéntrica*. Hi recollia diverses definicions d’androcentrisme: “Concedir privilegi al punt de vista de l’home” (Martha I. Moia, 1981); “L’home com a mesura de totes les coses. Enfocament d’un estudi, anàlisi o investigació des de la perspectiva masculina únicament i utilització posterior dels resultats com a vàlids per a la generalitat dels individus, homes i dones. Aquest

6. *Pla de Polítiques de dones del govern de la Generalitat de Catalunya, 2008-2011*, pàgina 55.
<http://www20.gencat.cat/docs/icdones/Institut/Documents/pla_accio/pub_eines12.pdf>

enfocament unilateral s'ha dut a terme sistemàticament pels científics, la qual cosa ha deformat branques de la ciència tant importants com la Història, Etnologia, Antropologia, Medicina, Psicologia i altres" (Victòria Sau, 1981). I hi aportava la seva: "Andro-centrisme ha referència a l'adopció d'un punt de vista central, que s'afirma hegemònicament tot relegant als marges del no-significatiu o insignificant, del negat, tot allò que considera im-pertinent per valorar com a superior la perspectiva obtinguda; aquest punt de vista, que resulta, així, valorat positivament, seria propi no ja de l'home en general, de tots i qualsevol ésser humà de sexe masculí, sinó dels homes que se situen en el centre hegemònic de la vida social, s'autodefineixen a ells mateixos com a superiors i, per tal de perpetuar la seva hegemonia, s'imposen sobre altres dones i homes mitjançant la coerció i la persuasió/dissuasió. L'home fet del qual ens parla la paraula grega aner, -dros, es refereix no a qualsevol home de qualsevulla condició o edat, sinó als que han assimilat els valors propis de la virilitat i que imposen la seva hegemonia". (29)

Des d'aleshores, el concepte d'androcentrisme s'ha matisat i ha estat molt útil per a indagar sobre la solidesa dels discursos hegemònics. En cada camp del saber i en cada disciplina acadèmica s'ha pogut desentrellar allò que la mirada androcèntrica deixava fora del seu camp de visió i també com aquestes exclusions viciaven uns coneixements que s'havien presentat com a universals.

"En un moment determinat les dones fan el canvi des de l'androcentrisme, en el quals se'ls ha ensenyat, al 'centrisme en les dones'. En l'àmbit del saber, els Estudis de les dones intenten buscar un nou marc d'interpretació dins de la cultura històrica de les dones que les porti a la seva emancipació. Tan sols a través dels descobriments i el coneixement de les seves arrels, del seu passat i de la seva història, les dones, de la mateixa manera que altres grups, seran capaces de projectar un futur alternatiu. La nova visió de les dones les obliga a situar-se en el centre no només dels esdeveniments, on sempre hem estat, sinó també de la tasca de reflexionar en el món." (Lerner, 1990: 345).

En la política cultural, el biaix androcèntric es pot donar com a mínim en dos camps: d'una banda, en l'oferta pròpiament dita (patrimoni i programacions) i, d'una altra banda, respecte del públic a qui s'adreça. L'androcentrisme pot venir, a més, reforçat pels suports de difusió d'aquesta oferta. Així, a l'hora de programar l'oferta cultural o de donar per bona la presentació del patrimoni, cal tenir presents tant els seus continguts com el públic potencial a qui s'adrecen i les formes com es publiciten.

3.2. Un lloc des d'on mirar la cultura

Si l'androcentrisme, el punt de vista que privilegia les aportacions dels homes o, si més no, d'alguns homes, ha orientat la major part de les actuacions en l'àmbit de la cultura, caldrà adoptar un altre punt de vista que doni compte, de forma equitativa, de la complexa situació d'homes i dones en la producció cultural.

Aquest lloc, pot ser divers: ja s'ha fet referència a la perspectiva de gènere, a la de les dones i a la feminista. Una perspectiva no és un seguit de mesures concretes, encara que permet definir-les a partir de l'orientació adoptada. Una perspectiva és un lloc des d'on es mira, una determinada orientació, tal vegada es pugui expressar més senzillament dient que és un punt de vista i no una veritat tancada. Una perspectiva no-androcèntrica permet veure i reconèixer les produccions culturals de les dones; que aquesta perspectiva sigui oberta i gens dogmàtica no vol dir que no

tingui unes premisses clares, a les quals es farà referència a l'apartat "Dels marges al centre: exemples de bones pràctiques".

Algunes grans pensadores han assenyalat les característiques generals del punt de vista que permet fer visibles les aportacions de les dones. Adrienne Rich parla d'una *perspectiva d'identificació amb les dones* que ajuda a veure, per una banda, com el significat polític de ser dona modela i influeix en el contingut i la forma de les produccions femenines i, d'una altra banda, també fa visibles les interrupcions, els silencis, les resistències, les censures a les quals s'enfronta tota dona ja sigui en crear, ja sigui en exigir una cultura que la satisfaci. (2001: 33)

En relació a la cultura i les dones, la mateixa autora emprà l'expressió "exigir" en l'imprescindible article del 1977 "La cultura como exigencia". (1983: 272-277) El *Diccionari de la llengua catalana* de l'IEC defineix "exigir" de la manera següent: "Demandar imperativament (alguna cosa) en virtut del propi dret, de la pròpia autoritat, de la pròpia força; fer indispensable". Així, doncs, exigir es una qüestió de dret i allò que s'obté mitjançant l'exigència no és ni una concessió ni una prebenda ni un regal. L'exigència és l'oposat a l'espera passiva.

En el camp de la cultura, adoptar la *perspectiva d'identificació amb les dones* i donar suport a *polítiques de dones* significa defugir de polítiques paternalistes de "protecció", polítiques que incorren en una doble minorització de les dones:

- minorització com a grup menor en nombre... ¡quan les dones són més del 50% de la població!;
- minorització quant a edat i antiguitat, com si les dones fossin recent arribades al banquet de la cultura, quan el que succeeix és que no se les ha deixat seure a la taula d'autoritats.

Tota institució pública té el deure de garantir que es puguin exercir els drets que legal i legítimament té la ciutadania, això és, homes i dones. No es tracta tant de prescriure o, fins i tot, més suaument, d'orientar, sinó de garantir. En el camp de la cultura, seria un bon començament que es garantís que les polítiques públiques fessin seva la *perspectiva d'identificació amb les dones*.

3.3. El significat de l'expressió "perspectiva de gènere"

Actualment, l'expressió "perspectiva de gènere" s'utilitza molt, sovint sense que quedi clar amb quin significat i intenció. Espigolant la xarxa, es troben pàgines de caire molt divers, des de les que identifiquen la "perspectiva de gènere" amb una estratègia de destrucció de la família i la sexualitat "naturals"⁷ fins les que ofereixen cursos universitaris per a l'obtenció de titulacions com ara "Tècnic en perspectiva de gènere". En un marc més rigorós, com ho és l'Estatut d'autonomia de Catalunya de 2006, norma institucional bàsica de Catalunya, també s'empra l'expressió "perspectiva de gènere".

---

7. Així, a la web de l'organització Vida Humana Internacional, s'afirma: "La perspectiva de género llega a una concepción tan amorfa de la persona humana, que da pie a todo tipo de comportamiento, por perverso que sea. El cuerpo y la naturaleza humana, en sus expresiones de feminidad y masculinidad, pierden toda su relevancia moral, para convertirse en puro instrumento al servicio del placer egoísta. Pero, no se trata solamente de una justificación ideológica del hedonismo, es decir, del lesbianismo, el homosexualismo, la anticoncepción, el aborto, etc., sino de todo un programa para 'reconstruir' la sociedad, imponiéndole una nueva forma de ver y vivir la sexualidad."
<<http://www.vidahumana.org/vidafam/feminismo/genero.html>> [consultat el 19-08-07]

L'article 41 de l'Estatut proclama la perspectiva de gènere com un dels seus principis rector. Encara que no s'hi defineix, sí que s'hi explicita que els objectius que es persegueixen amb la seva adopció són: a) reconèixer una realitat de discriminació de les dones; b) articular els mecanismes per corregir-la.

L'expressió "perspectiva de gènere" té dos components: "perspectiva" i "gènere". La "perspectiva de gènere" seria el punt de vista que s'adopta quan es té en compte el gènere. Caldrà, doncs, escatir que significa "gènere".

En primer lloc, s'ha de recordar que gènere no és sinònim de sexe, encara que sovint s'empri "gènere", de forma errònia i confusionista, com a sinònim de sexe i amb freqüència com a sinònim de dones.

Gènere es refereix a la construcció cultural de la diferència sexual que fa cada societat, com va saber veure, ja als anys trenta del segle passat, l'antropòloga Margaret Mead. També Simone de Beauvoir al·ludia a aquesta construcció cultural, el 1945, quan afirmava: "Ningú no neix dona, s'hi torna".

Allò que vincula sexe i gènere és que el gènere "és un element constitutiu de les relacions socials basades en les diferències que distingeixen els sexes". (Scott: 44) El gènere es construeix mitjançant símbols i mites; mitjançant conceptes normatius que s'expressen en doctrines religioses, educatives, científiques, legals i polítiques, que afirmen de forma categòrica i unívoca el significat de ser home i dona, masculí i femení; també a través dels sistemes de parentiu i, en la nostra societat, de l'economia i la política; i, finalment, es construeix en l'assumpció subjectiva de la identitat de gènere. (Scott: 45-46)

A més de ser "un element constitutiu de les relacions socials basades en les diferències que distingeixen els sexes", i indistriablement, "el gènere és una forma primària de relacions significants de poder." (Scott: 47) Relacions de poder entre els sexes que s'han produït històricament i que per tant no tenen res de natural.

Cada societat i cada època defineix com ha de comportar-se una dona i com ha de fer-ho un home. Són definicions que funcionen per oposició i que no són equitatives, comporten jerarquia: el masculí és valorat com a superior al femení. Ara bé, aquestes definicions, com que afecten de forma directa la identitat, no sempre són adoptades submisament per homes i dones i en l'acte de contestar-les i d'introduint-hi variacions, algunes molt radicals, se les dota d'un altre contingut. Aquest és el caràcter performatiu del gènere.⁸

La categoria d'anàlisi *gènere* ha estat una contribució de la teoria feminista de primer ordre, en especial per a la comprensió dels fenòmens relacionals. Si bé sempre havia tingut aquesta dimensió, només ha estat en els darrers temps que s'ha aplicat de forma sistemàtica a l'estudi de la construcció de les masculinitats, estudi que ha portat al "descobriments" que "ningú no neix home, s'hi torna".⁹ Ara bé, cal tenir en compte que les identitats femenina i masculina, en els seus aspectes normatius i simbòlics, han estat definides pels homes dominants en cada societat i per tant en ambdues definicions hi manca el que Alicia H. Puleo denomina *equifonia*, "capacitat [de les dones] de fer-se sentir i de ser escoltades. És a dir, un dels aspectes de

8. Per a una revisió crítica del concepte de gènere, vegeu Birulés (2007: 25-28).

9. Vegeu, entre altres, Mosse; Segarra i Carabí; Valcucce del Río i Blanco.

la igualtat [...], que només pot donar-se amb l'accés a l'àgora, al món del públic". (Puleo a Segarra: 65)

[La masculinitat és] "un conjunt de significats sempre canviants, que construïm a través de les nostres relacions amb nosaltres mateixos, amb els altres, i amb el nostre món. La virilitat no és estàtica ni atemporal; és històrica; no és la manifestació d'una essència interior; és contruïda socialment; no ens puja a la consciència des dels nostres components biològics; és creada en la cultura. La virilitat significa coses diferents en diferents èpoques per a diferents persones. Hem arribat a conèixer el que significa ser homes en la nostra cultura en ubicar les nostres definicions en oposició a un conjunt d'altres, minories racials, minories sexuals i sobretot, les dones". (Kimmel, citat a Valcuenca del Río: 9)

3.4. La perspectiva de gènere com a desnaturalitzadora de les situacions de desigualtat

La categoria d'anàlisi *gènere* permet donar compte de la situació de les dones en relació amb la dels homes, i viceversa, en cada moment històric i en cada societat, contextualitzar en la història la situació de les dones i dels homes i les relacions de poder entre les unes i els altres i per tant desnaturalitza-les. D'aquesta manera, obre aquestes situacions a transformació.

"Entenem la categoria *gènere* com a constituïda i reconstruïda en un context social i lligat a imaginaris culturals sobre el 'femení' i el 'masculí'. Les relacions de gènere són relacions de poder i les ideologies de gènere solen privilegiar allò que s'associa al masculí en detriment d'allò que s'associa al femení. Donat que les construccions de gènere comporten un sistema de creences i expectatives sobre la naturalesa humana, moltes vegades apareixen justificades a través de la 'naturalització' i la despolitització." (Bustelo: 40)

Tenir en compte el gènere, aplicar-lo en les anàlisis de la realitat, això és, adoptar una perspectiva de gènere desplaça el punt de vista androcèntric a partir de premisses ben senzilles:

- recordar que les dones han jugat un paper fonamental –econòmic, en la socialització, cultural...– a totes les societats;
- evitar donar per bo que les activitats fonamentals d'una societat són les exercides pels homes; fer visible, doncs, la divisió del treball per raó de sexe a cada societat;
- prendre consciència que l'absència de les dones en determinats espais i activitats ha de suscitar preguntes: hi havia alguna prohibició per accedir-hi? Quan sigui així cal fer-ne esment explícit. Hi ha vestigis de resistència o rebel·lia davant d'aquesta situació? El complex sistema normatiu que és el gènere no es basa en un consens sinó que és producte de conflictes la major part dels quals s'han esborrat de la Història;
- indagar, davant de qualsevol fet o fenomen, sobre la intervenció de les dones i mirar de donar respostes acurades tot evitant visions estereotipades, clixés;
- tenir present que la situació de les dones i dels homes i, més en concret, les seves relacions en una determinada societat no són meres dades sinó que són fenòmens de naturalesa social que estructurin la societat sencera. Quan es conceben així permeten comprendre millor les societats estudiades i, si es tracta de la societat actual, ajuden a actuar-hi per modificar-la.

Ja que el gènere es construeix culturalment, l'aplicació de la perspectiva de gènere als fenòmens culturals és especialment fructífera. Un exemple: ja des dels anys setanta del segle passat els estudis de les dones han dedicat atenció a l'anàlisi de les construccions de gènere, en primer lloc de la feminitat i més recentment a la masculinitat, a través de la literatura i la representació (pintura, escultura, cinema, publicitat). Les "imatges de les dones" que han vehiculat suports tan privilegiats com els artístics, que són els que s'estudien com a obres canòniques, o els publicitaris, que tenen un d'ample ressó en la cultura de masses, són sovint misògines, tremendament violentes envers les dones, fins al punt que se'ls podria aplicar la màxima de l'artista Barbara Kruger "el teu/el vostre cos és un camp de batalla": dones passives, dones malèvols, dones víctimes, dones objecte, dones fràgils, dones assimilades a condicions d'animals de vegades dolços, domèstics i domesticats, de vegades agressius, furiosos i perillous. Imatges que han ensenyat una manera de mirar i de ser mirades, que han contribuït de manera potentíssima a la creació dels imaginaris generació rera generació sense haver estat fins fa molt poc estudiades com el que són, representacions culturals de la supremacia masculina.

A l'absència d'una educació per a la mirada que mostri el context de la creació d'aquestes imatges, el seu significat i que en denunciï la violència simbòlica que sostenen, cal afegir-hi l'escassa, quan no inexistència, difusió de les obres de molts artistes de diverses èpoques, que, en clara resistència, van saber mirar, veure i representar dones i homes d'una altra manera. (Porqueres, 1994 i 2007)

4. La representació d'homes i dones en la llengua¹⁰

A les pràctiques comunicatives de les institucions, entitats, mitjans de comunicació i individualitats encara imperen usos de la llengua que són sexistes i/o androcèntrics.

Un exemple recent¹¹, senzill, entenedor, dels errors que es deriven d'una perspectiva androcèntrica. El dimecres 4 d'octubre de 2006 apareixia al suplement Culturas del diari *La Vanguardia* una breu nota informatiu-crítica sobre una exposició de la pintora Sabala en una prestigiosa galeria barcelonina. En ella, l'artista Sabala, una dona, esdevenia un home per la minúscula avantposició al mot artista de l'únic article masculí "el": "Con el título 'Fashion Satisfashion', la galería María José Castellví de Barcelona presenta las pinturas de Sabala, obras llenas de colorido y sentido del humor en las que el artista muestra un profundo conocimiento de la naturaleza humana".

Aquest error, perquè d'un error s'ha de tractar ja que està fora de qualsevulla opinió o polèmica que en aquest cas és incorrecte anomenar l'artista en masculí, té algunes conseqüències:

- la primera conseqüència és desinformar qui llegeixi la nota sobre l'autoria de les obres que s'exposen;
- la segona, es transsexual l'artista sense demanar-li permís;
- la tercera és de caire més general i té més transcendència: la ressenya reforça la idea ja prou estesa que l'artista és gairebé sempre un home;

10. He pres el títol d'aquest apartat del d'una conferència impartida per Eulàlia Lledó Cunill (2007).

11. En tractar-se d'un exemple recent, mostra de passada que l'ús androcèntric de la llengua no és una rêmora d'un passat llunyà sinó que és encara vigent.

- una quarta conseqüència és privar qui vegi la il·lustració que acompanya la nota d'elements d'anàlisi per a comprendre-la, perquè resulta que en aquest cas l'obra està molt lligada al fet que l'artista sigui una dona.

Els mecanismes que degueren portar a qui va elaborar la nota a substituir l'article "la" per l'article "el" tal vegada foren:

- en primer lloc, el desconeixement (s'ha de donar per bo que si hagués sabut que Sabala és una dona no hagués comès aquest error);
- en segon lloc, allò que devia induir a cometre aquest error és la creença comú que un nom ambigu segur que oculta un home. Aquí es crea un bucle, causa i efecte es confonen: la suposició basada en un prejudici androcèntric porta a la conseqüència de donar per bo que l'artista és sempre un home. Una mirada androcèntrica deforma la realitat i reforça que aquesta mirada és la correcta, perquè s'autoconfirma.

Diferent és el cas, més a prop del sexisme que de l'androcentrisme, de la també freqüent transseuació gramatical de l'artista que consisteix a anomenar-la en masculí tot i estar clar que és una dona. El 1996 es podia llegir en una ressenya a l'exposició de dues instal·lacions d'Eugènia Balcells al MACBA, : "Hay que considerar las dos instalaciones, "Campos de color" y "Traspasar los límites", [...] como las primeras obras de un artista español de envergadura, de peso internacional, de auténtica valía que, por fin, se decide a proponernos nuestro museo".¹²

Onze anys després, o sigui, el 2007, en el díptic de la Fundació Tàpies dedicat a l'exposició del fotògraf Bahman Jalali, un peu de foto: *Músics tocant en una boda en una casa de Teheran, Iran, 1968*. "Els músics" que es veuen a la fotografia són dues dones l'una tocant un instrument de corda i l'altra, un de percussió. Músiques existeix com a denominació d'una dona ja sigui compositora o intèrpret de música; donat el context no hi ha perill que ningú pensi que el títol a l'altra accepció de "música".

En altres ocasions el mecanisme d'exclusió de les dones mitjançant un ús androcèntric de la llengua ve avalat per la "gramàtica". Es tracta dels masculins emprats com a falsos genèrics, entre ells, el més vistós, "l'home", en frases del tipus "l'home és un animal racional".

Per què és tant important abandonar el masculí com a inclusiu de dones i homes? Per a cada etapa història i àrea d'experiència i coneixement, s'anomena "ordre simbòlic" al marc que delimita allò que és pensable, fora del qual res no és intel·ligible, res no té significat. Escriu la filòsofa Maite Larrauri: "L'ordre simbòlic patriarcal' o l'ordre simbòlic donat' és el que determina els límits dins del quals és possible percebre i pensar, determina el visible i el pensable. Encara que no pot identificar-se amb la llengua que parlem, l'ordre simbòlic s'hi troba incorporat perquè està format per tots els significats que una cultura estableix per dir què és el món, per aprehendre'l, per desenvolupar-lo. Per això, la més gran opressió –un cop superades les que impedeixen la supervivència– és la d'haver d'expressar-se amb el llenguatge de l'altre". (1996:14)

Els continguts culturals, encara que no només aquests, creen ordre simbòlic ja que emeten missatges que el públic rep com a avalats per especialistes que han tingut

12. María Luisa Borràs "Por fin el MACBA apuesta" *La Vanguardia* (11/11/96).

cura en la seva elaboració i que per tant són rigorosos. Així, en el cas esmentat abans, referit a la pintora Sabala, és difícil que algú que no la conegui posi en dubte la veracitat de la informació sobre el seu sexe. Està clar que en altres casos, per exemple quan s'empra un masculí com a genèric, s'ha ensenyat a creure que un masculí pot incloure un femení, que "ciutadans" inclou "ciutadanes; les dones han après a llegir entre línies, exercici que no han de fer els homes perquè sempre estan presents en el discurs com a subjectes.

Pel que fa a un ús no androcèntric de la llengua per part de l'Administració cal suposar que estem en un moment de transició; d'una banda, la norma superior a Catalunya, l'Estatut, proclama la perspectiva de gènere com un dels seus principis rectoris i d'una altra són vigents a Catalunya normes i lleis redactades amb un pregó biaix androcèntric. Així, per exemple, la Llei de Museus de 1990 defineix els museus de la forma següent: "institucions permanents, sense finalitat de lucre, al servei de la societat i del seu desenvolupament, obertes al públic, que reuneixen un conjunt de béns culturals mobles i immobles, els conserven, els documenten i estudien, els exhibeixen i en difonen el coneixement per a la recerca, l'ensenyament i el gaudi intel·lectual i estètic i es constitueixen en espai per a la participació cultural, lúdica i científica dels ciutadans".¹³ Tot entenent com a béns culturals "els testimonis materials que constitueixen punts de referència importants del desenvolupament de l'home i del seu entorn".¹⁴ Cal suposar que el poder legislatiu català, en elaborar la Llei de museus, no pretenia barrar l'entrada als museus a les ciutadanes ni tampoc negar que les aportacions de les dones a la cultura fossin punts de referència importants del desenvolupament *humà*.

Ara bé, atenent-se a aquestes definicions, no és xocant que a la major part dels museus catalans l'ús del masculí, del femení o dels autèntics genèrics sigui erràtic. Però, alhora, als museus, s'hi poden trobar documents molt antics que anomenen escrupolosament els homes i les dones a qui es refereixen. Seria el cas, per exemple, d'una Ordenança municipal de l'any 1448 transcrita al Museu dels jueus de Girona en la qual es fa referència a les "juhies". Diu: "tots los juheus i juhies que habiten fora lo dit call se haian de mudar dins la clausura". Algú acusaria el legislador del segle xv d'haver fet una concessió al "políticament correcte"? Es tracta d'un text acurat: incloure "juhies" en "juheus" hagués deixat una fissura en una ordre que s'havia d'aplicar a homes i dones; les jueves no podien continuar vivint lliurement a la ciutat, havien de quedar recloses al call, com el homes de la seva comunitat.

Són nombrosos els textos que especifiquen de qui parlen, i no només els jurídics que sempre han de ser precisos. Vegem-ne alguns exemples de l'àmbit de la cultura. Quan el 1925 es va constituir la John Simon Guggenheim Memorial Foundation es declarava formalment que les beques havia de beneficiar a "homes i dones consagrats a les tasques d'eixamplar les fronteres del coneixement i de crear bellesa" (Danto: 63); actualment també ho especifica amb aquests termes: "Les beques es concedeixen a homes i dones que hagin demostrat una capacitat excepcional per a la producció intel·lectual o una creativitat excepcional en el camp de les arts"¹⁵.

13. Llei 17/1990, de 2 de novembre, de museus (DOGC núm. 1367, de 11.11.1990). Títol 1 Disposicions generals. Article 1. Concepte de museu.

14. Llei 17/1990, de 2 de novembre, de museus (DOGC núm. 1367, de 11.11.1990). Títol 1 Disposicions generals. Article 3. Concepte de bé cultural.

15. <<http://www.gf.org/>> [consultat el 14 d'agost de 2007].

En un reportatge de creació, l'artista América Sánchez (pseudònim de Juan Carlos Pérez Sánchez), en referir-se a les autores i autors de qui havia reunit obres la seva exposició *Tutti Frutti*, afirmava "estos autores, hombres y mujeres mayoritariamente anónimos, producen el 90% de la grafía mundial" (*La Vanguardia*, suplement Culturas, dimecres, 18 de juliol de 2007).

També és ben acurat un text que publicitava l'espectacle *Les ballets C. de la B.* al Mercat de les Flors la primavera del 2006. Deia:

"Una peça només amb homes. El pianista Guy Van Nueten i el cantant tenor Steve Dugardin han adaptat la música de Henry Purcell para crear un paisatge sonor contemporani. Amb els dos músics ens trobem damunt de l'escenari quatre ballarins masculins entre els quals hi ha el propi Koen Augustijnen. Tots ells acumulen una gran diversitat d'experiències en diferents tipus de dansa.

L'espectacle *Bâche*, molt aclamat per la crítica, vol establir un diàleg entre aquests diferents bagatges professionals en una recerca de la tendresa dins d'un món que sembla dominat per l'agressió i on la calma es veu amenaçada pel suprem regne de la destrucció. Sis companys esdevenint un únic cos en escena: la veu del cantant, les mans del pianista, els membres dels ballarins...".¹⁶

En aquest text, allò que crida l'atenció és que s'expliciti que la peça és interpretada per homes. Es tracta d'un redactat acurat i respectuós que ha hagut de forçar la llengua –"quatre ballarins masculins"–, com es fa en expressions com ara "dona pintora", quan la llengua ja deixa clar que els "ballarins" son homes o la "pintora" és dona.

Eradicar els usos androcèntric i sexista de la llengua no és incloure amb calçador femenins o genèrics autèntics en els redactats o en la parla sinó mirar que allò que s'escriu o es diu reflecteixi la realitat. Perquè els subjectes de les accions són o bé homes o bé dones.

---

16. <http://w3art.es/weblog_archivos/000587.php> (consultat el 5 de març de 2008)

II. Orientacions per a la revisió de les actuacions en l'àmbit de la cultura

1. Marc legal

A les societats democràtiques, les actuacions públiques en qualsevol àmbit han de ser escrupolosament respectuoses amb el marc legal del qual s'han dotat. Donada la gran quantitat de normativa comunitària, estatal i autonòmica en relació amb l'eradicació de les discriminacions per raó de sexe, la igualtat d'oportunitats entre dones i homes, les polítiques de dones, etc., i tenint en compte que a diverses publicacions d'aquesta col·lecció ja s'hi fa esment, es recordaran només tres normes d'obligat compliment: la Constitució Espanyola de 1978, l'Estatut d'autonomia de Catalunya de 2006 i la Llei orgànica per a la igualtat efectiva de dones i homes de 2007.¹⁷

La Constitució Espanyola de 1978

A la Constitució de 1978, els articles referencials sobre els drets de les dones, tot i que no s'hi faci esment explícit, són:

- L'article 1 que, en el seu apartat primer, proclama que "Espanya es constitueix en un Estat social i democràtic de Dret, que propugna com a valors superiors del seu ordenament jurídic la llibertat, la justícia, la igualtat i el pluralisme polític";
- l'article 9 que, en el seu apartat 2, especifica que "Correspon als poders públics de promoure les condicions per tal que la llibertat i la igualtat de l'individu i dels grups en els quals s'integra siguin reals i efectives; remoure els obstacles que n'impedeixin o en dificultin la plenitud i facilitar la participació de tots els ciutadans en la vida política, econòmica, cultural i social";
- l'article 14 que resa: "Els espanyols són iguals davant la llei, sense que pugui prevaler cap discriminació per raó de naixença, raça, sexe, religió, opinió o qualsevol altra condició o circumstància personal o social".

---

17. El Servei de Promoció de Polítiques d'Igualtat Dona-Home de la Diputació de Barcelona ha editat el dossier Marc Legislatiu i competencial de les polítiques d'igualtat de gènere en l'àmbit local i propostes de futur que recull i analitza aquest marc; publicat el febrer de 2007, no recull la Llei orgànica per a la igualtat efectiva de dones i homes de març de 2007, que es trobava en la fase projecte.

L'Estatut d'autonomia de Catalunya de 2006

L'Estatut fa diverses referències tant a la igualtat entre dones i homes com a la perspectiva de gènere.

- Al seu Preàmbul s'hi assenyala: “[...] aquest Estatut assumeix que: [...] La tradició cívica i associativa de Catalunya ha subratllat sempre la importància de la llengua i la cultura catalanes, dels drets i els deures, del saber, de la formació, de la cohesió social, del desenvolupament sostenible i de la igualtat de drets, i avui, especialment, de la igualtat entre dones i homes”.
- L'equitat de gènere és proclamada com a valor a promoure a l'article 4 de l'Estatut:
  3. Els poders públics de Catalunya han de promoure els valors de la llibertat, la democràcia, la igualtat, el pluralisme, la pau, la justícia, la solidaritat, la cohesió social, l'equitat de gènere i el desenvolupament sostenible
- Els drets de les dones hi són definits a l'article 19:
  1. Totes les dones tenen dret al lliure desenvolupament de llur personalitat i capacitat personal, i a viure amb dignitat, seguretat i autonomia, lliures d'exploatació, maltractaments i de tota mena de discriminació.
  2. Les dones tenen dret a participar en condicions d'igualtat d'oportunitats amb els homes en tots els àmbits públics i privats.
- L'Estatut assumeix la perspectiva de gènere com un dels seus principis rector; aquest principi es desenvolupa a l'article 41:
  1. Els poders públics han de garantir el compliment del principi d'igualtat d'oportunitats entre dones i homes en l'accés a l'ocupació, en la formació, en la promoció professional, en les condicions de treball, inclosa la retribució, i en totes les altres situacions, i també han de garantir que les dones no siguin discriminades a causa d'embaràs o de maternitat.
  2. Els poders públics han de garantir la transversalitat en la incorporació de la perspectiva de gènere i de les dones en totes les polítiques públiques per a aconseguir la igualtat real i efectiva i la paritat entre dones i homes.
  3. Les polítiques públiques han de garantir que s'afrontin de manera integral totes les formes de violència contra les dones i els actes de caràcter sexista i discriminatori; han de fomentar el reconeixement del paper de les dones en els àmbits cultural, històric, social i econòmic, i han de promoure la participació dels grups i les associacions de dones en l'elaboració i l'avaluació d'aquestes polítiques.
  4. Els poders públics han de reconèixer i tenir en compte el valor econòmic del treball de cura i atenció en l'àmbit domèstic i familiar en la fixació de llurs polítiques econòmiques i socials.
  5. Els poders públics, en l'àmbit de llurs competències, i en els supòsits que estableix la llei, han de vetllar perquè la lliure decisió de la dona sigui determinant en tots els casos que en puguin afectar la dignitat, la integritat i el benestar físic i mental, en particular pel que fa al propi cos i a la seva salut reproductiva i sexual.

Al text estatutari, la perspectiva de gènere esdevé en part prescriptiva i en part orientadora. Cal retenir que pel que fa a l'àmbit de la cultura, es parla de fomentar el reconeixement del paper de les dones en diversos àmbits, entre ells el cultural, (article 41.3).

Ley orgánica 3/2007, de 22 de marzo, para la igualdad efectiva de mujeres y hombres:¹⁸

Aquesta Llei proclama, en el seu article 1:

“Las mujeres y los hombres son iguales en dignidad humana, e iguales en derechos y deberes. Esta Ley tiene por objeto hacer efectivo el derecho de igualdad de trato y de oportunidades entre mujeres y hombres, en particular mediante la eliminación de la discriminación de la mujer, sea cual fuere su circunstancia o condición, en cualesquiera de los ámbitos de la vida y, singularmente, en las esferas política, civil, laboral, económica, social y cultural.”

Pel que fa a les polítiques dels Poders Públics, inclosa la cultural, l'article 14, fa referència a la integració de la “igualtat de tracte i d'oportunitats” en el seu conjunt. Són més específic el 15 i el 26. Diuen així:

“Artículo 15. Transversalidad del principio de igualdad de trato entre mujeres y hombres.

El principio de igualdad de trato y oportunidades entre mujeres y hombres informará, con carácter transversal, la actuación de todos los Poderes Públicos. Las Administraciones públicas lo integrarán, de forma activa, en la adopción y ejecución de sus disposiciones normativas, en la definición y presupuestación de políticas públicas en todos los ámbitos y en el desarrollo del conjunto de todas sus actividades”.

“Artículo 26. La igualdad en el ámbito de la creación y producción artística e intelectual.

1. Las autoridades públicas, en el ámbito de sus competencias, velarán por hacer efectivo el principio de igualdad de trato y de oportunidades entre mujeres y hombres en todo lo concerniente a la creación y producción artística e intelectual y a la difusión de la misma.
2. Los distintos organismos, agencias, entes y demás estructuras de las administraciones públicas que de modo directo o indirecto configuren el sistema de gestión cultural, desarrollarán las siguientes actuaciones:
  - a) Adoptar iniciativas destinadas a favorecer la promoción específica de las mujeres en la cultura y a combatir su discriminación estructural y/o difusa.
  - b) Políticas activas de ayuda a la creación y producción artística e intelectual de autoría femenina, traducidas en incentivos de naturaleza económica, con el objeto de crear las condiciones para que se produzca una efectiva igualdad de oportunidades.
  - c) Promover la presencia equilibrada de mujeres y hombres en la oferta artística y cultural pública.
  - d) Que se respete y se garantice la representación equilibrada en los distintos órganos consultivos, científicos y de decisión existentes en el organigrama artístico y cultural.
  - e) Adoptar medidas de acción positiva a la creación y producción artística e intelectual de las mujeres, propiciando el intercambio cultural, intelectual

18. BOE núm 71, 23 de març de 2007.

y artístico, tanto nacional como internacional, y la suscripción de convenios con los organismos competentes.

- f) En general y al amparo del artículo 11 de la presente Ley, todas las acciones positivas necesarias para corregir las situaciones de desigualdad en la producción y creación intelectual artística y cultural de las mujeres”.

Aquesta llei és molt explícita pel que fa a les actuacions de les autoritats públiques en els àmbits de la creació i la producció artístiques i intel·lectuals i llur difusió. Es tracta de fer efectiu el principi d'igualtat de tracte i d'oportunitats entre dones i homes, tot emprenent iniciatives que afavoreixin la promoció específica de les dones en aquests àmbits i combatin la seva discriminació estructural i/o difusa.

L'al·lusió a la discriminació difusa és especialment rellevant en un camp en el qual es pot tendir a emascarar les desigualtats en el tracte a base d'escudar-se en qüestions com la qualitat, dit d'una altra manera, al·legant que no hi ha discriminació sinó que l'escassa presència i reconeixement de les obres de les dones, o de tal dona en concret, es deriven del fet que no són prou bones o tan bones com les de tal altre home. I de fet, tal com han anat explicant la teoria i la crítica feministes, cal revisar els canons establerts per poder ponderar les obres de les dones i les dels homes.

Fins que aquesta tasca de revisió, tot i que ja iniciada i ben orientada, no doni els seus fruits, les administracions han de tenir un paper crucial en l'eradicació de les discriminacions i la promoció de polítiques d'equitat a través d'actuacions com les que esmenta la Llei per a la igualtat efectiva de dones i homes: polítiques actives de suport a la creació i producció artística i intel·lectual d'autoria femenina per la via dels incentius econòmics (ajuts, beques), la promoció d'una representació equilibrada de les dones i els homes en l'oferta cultural pública i en els òrgans que orienten o decideixen les polítiques culturals.

2. Aspectes metodològics

A l'hora de revisar les actuacions en l'àmbit cultural, amb l'objectiu general d'incorporar-hi les perspectives de gènere i de les dones, els ajuntaments i els ens supralocals han d'establir els principis orientadors, els àmbits d'actuació específics i els objectius a assolir en cadascun d'ells.

Existeix un grau divers i molt variable de possibilitats i dificultats quant a l'aplicabilitat de les propostes que es fan en aquesta publicació. En gran mesura la seva aplicació depèn de l'existència de:

- compromís polític amb les dones per part del govern local o la institució concernida i més en concret l'existència d'un programa o pla transversals¹⁹;
- personal tècnic format o familiaritzat amb els enfocaments de gènere i polítiques de les dones i la seva aplicació.

Les dimensions de l'entitat o institució i, en conseqüència, els recursos tant humans com materials amb els quals compta són condicionants que cal tenir en compte; ara bé, aquesta no és la dificultat principal: els recursos que es destinen a les polítiques

---

19. A l'estudi *Marc legislatiu i competencial de les polítiques d'igualtat de gènere en l'àmbit local i propostes de futur* s'ha afirmat: "El fet que la realització d'aquestes accions i polítiques depengui en última instància de la voluntat política suposa inseguretat, discrecionalitat i arbitrietat". (45)

de dones, ara per ara, són insuficients arreu però per emprendre-les no s'ha d'esperar a comptar amb grans recursos i infraestructures ja que algunes actuacions no els requereixen.²⁰ A les referències que es fan al llarg d'aquesta publicació a Plans promoguts per ajuntaments amb dimensions i per tant recursos molt diversos s'hi pot veure.²¹

2.1. Principis: transversalitat, participació i exemplaritat

Als Plans municipals o supramunicipals ja siguin d'igualtat, de gènere o de polítiques de dones sempre es fa referència a la cultura però, alhora de desplegar-los, el Pla i les polítiques culturals s'imbriquen amb molta dificultat. L'adopció de la **transversalitat** com a principi de les polítiques de dones facilita que cap àrea d'acció en quedi al marge.

"La transversalització de la perspectiva de gènere i de les dones. Significa la incorporació de la perspectiva de gènere a totes les polítiques, a tots els nivells i a totes les etapes dels processos polítics. D'aquesta manera, es pretén que el conjunt de polítiques que produeix una institució impacti de manera equitativa en les oportunitats i les situacions socials de dones i homes, al mateix temps que reconeix les aportacions femenines en la construcció de la nostra societat"²²

Als Plans locals consultats gairebé sempre s'enuncia la transversalitat com un dels seus principis. Un exemple, entre altres, es troba al *Pla de les polítiques d'igualtat de gènere a Lleida 2006-2010* promogut per la Paeria (Ajuntament de Lleida), sota el lema "La diferència no és desigualtat":

"L'elaboració del Pla s'ha portat a terme en un procés de voluntat i compromís de realitzar una tasca transversal i és, justament, la transversalitat allò que l'identifica i el singularitza perquè implica un acord d'acció, cooperació i participació de les persones amb responsabilitats polítiques i tècniques de totes les àrees.

[La] transversalitat fa referència a la necessitat de promoure i impulsar la igualtat entre dones i homes en totes les activitats i mesures generals. Contribueix així a la incorporació de la dimensió d'igualtat i la perspectiva de gènere en el conjunt de les polítiques i actuacions municipals".

També s'opta per la transversalitat en els Plans de molts altres ajuntaments, com ara el de Les Franqueses de Vallès que en la *Diagnosi de gènere i igualtat d'oportunitats (2004)*, preparatòria de l'elaboració del *Pla Municipal d'igualtat d'Oportunitats per Dones i Homes a Les Franqueses del Vallès (2005-2007)*, especifica:

20. "Independentment de les dimensions del municipi, tal com apunta Lombardo (2002) fent referència a diversos estudis sobre les polítiques públiques d'igualtat en l'àmbit local, els ajuntaments majors de 20.000 habitants solen tenir més estructures i més consolidades que els més petits, tot i que els recursos destinats sempre són insuficients (pàg. 83)." (Marc legislatiu... , 10, nota 6)

21. S'ha mirat d'evitar prendre l'Ajuntament de Barcelona com a referent ja que les dimensions i recursos d'aquesta ciutat s'aparten dels de la resta de municipis catalans.

22. *Pla de Polítiques de dones del govern de la Generalitat de Catalunya 2008-2011*, pàgina 30 <http://www20.gencat.cat/docs/icdones/Institut/Documents/pla_accio/pub_eines12.pdf>

“Gènere, transversalitat i actuació municipal. La Comissió Europea defineix el concepte de ‘Gender Mainstreaming’ (‘transversalitat de gènere’) com la necessitat de revisar la suposada neutralitat de les polítiques i de les pràctiques administratives i gerencials que fan possible la seva realització, des de la consideració sistemàtica de les diferents situacions, interessos, necessitats de les dones i els homes, en cada una de les fases i mecanismes existents per a la seva planificació, disseny, execució i avaluació. Aquesta transversalitat contempla tot el cicle de vida de les persones, des dels processos primers de socialització fins a la vellesa, considerant tots els àmbits en els que s’interactua al llarg de la vida: educació, treball, oci, serveis socials... i que al mateix temps estan interrelacionats entre ells, el que exigeix una actuació coordinada des de totes les àrees”.

Però de l’anàlisi pormenoritzada de diversos Plans se’n desprèn la dificultat que les polítiques de dones amarin les actuacions municipals; es percep que d’una banda van els Plans i d’una altra la política municipal.²³ Dit d’una altra manera, no es veu reflectida la transversalitat en àrees crucials com ara la planificació urbanística, per citar-ne només una. El mateix succeeix amb l’àmbit de la cultura; un exemple: una cosa és incloure en el programa d’actes d’una Festa major una activitat *per a* les dones i una altra de ben diferent seria concebre el conjunt del programa amb perspectiva de gènere o de les dones.

Com encreuar les polítiques culturals dels ajuntament amb el compromís de transversalitat de les polítiques de dones? Una primera resposta provisional, que es desenvolupa més endavant, seria: en les propostes culturals dels ajuntaments cal fixar els objectius, les actuacions i l’avaluació de resultats amb criteris d’impacte de gènere, això és, tot tenint en compte si són neutres pel que fa a la seva repercussió en dones i homes, o centrats prioritàriament en els homes, o en les dones, o excloents de les unes o dels altres.

Un altre principi metodològic que ha d’orientar la tasca dels ajuntaments en matèria de cultura és la **participació** tant en la fase de disseny com en la de desplegament i avaluació. En aquest sentit, la veu de les associacions de dones ha de tenir un paper de primer ordre ja sigui en diàleg directe amb l’equip de govern o a través de Consells de Dones com els ja existeixen en molts municipis o comarques. La participació pot anar decantant les polítiques *per a* les dones cap a polítiques *de* les dones.

També al *I Pla de les polítiques d’igualtat de gènere a Lleida 2006-2010* s’esmenta la participació com un dels seus principis:

“[...] si un Pla de Polítiques d’Igualtat vol penetrar en la societat cal que compti amb la cooperació de tots els seus membres. Per això, s’afavorirà i potenciarà l’associacionisme de dones i el desenvolupament de projectes encaminats a assolir-los, facilitant i enfortint mecanismes de participació en el teixit social”.

Alguns ajuntaments defineixen el Consell de Dones com un òrgan per a la promoció de la participació; així ho fa, per exemple, el de Sant Feliu de Llobregat en la pàgina web municipal Programa de promoció de la participació: Consell Municipal de les Dones de Sant Feliu:

---

23. Estudis recents constaten que “molts ajuntaments identifiquen transversalitat amb un sinònim de coordinació i planificació i no tant amb un enfocament diferent del contingut de les polítiques”. (*Marc legislatiu...*, 10)

“Aquest programa té com a objecte promoure la participació de les dones de Sant Feliu, bé mitjançant un òrgan com el Consell Municipal de les Dones, bé mitjançant grups o bé organitzant i participant en les diferents activitats i actes organitzats des del Programa de la dona.

El Plenari del Consell de les Dones, com a òrgan de màxima representació, està integrat per: dones representants dels grups o entitats de dones de la ciutat, dones representants de grups polítics amb representació municipal, d'entitats sindicals, culturals, esportives, de voluntariat, etc.

Les entitats ciutadanes que formen part del Consell Municipal de la Dona són: Casal de la Dona, Centre Esportiu Santfeliuenc (CESF), Associació Comarcal Igualtat Dona (ACID), Associació per al Foment de l'Amistat entre els Pobles (AFAP), Cooperació, CCOO, UGT, Ateneu Santfeliuenc, Dones Artesanes, Te@tre.com, EFA Mestre Esteve, Castellers de Sant Feliu, AMAPA Escola Bressol Tambor, AMPA IES Martí Dot, Grup de Dones 21”.

A més dels dos principis esmentats, transversalitat i participació, els ajuntaments, com la resta d'administracions, han d'assumir en la seva organització interna i en les seves actuacions un paper exemplar i per tant exemplificador. L'**exemplaritat** ha d'anar des de l'eradicació de l'ús androcèntric de la llengua en les seves comunicacions fins a una política de contractacions internes i externes paritària. En l'apartat dedicat a l'explicació d'algunes bones pràctiques es fa esment a aspectes pràctics d'aquests potencial exemplificador.

En relació amb l'àmbit de la cultura molt sovint s'ha reclamat que les administracions juguin un paper més actiu en el reconeixement, promoció, suport, difusió de les contribucions de les dones. En concret, un dels camps en el que s'ha denunciat la manca de visibilitat femenina ha estat el de l'art. Donat el ressò que va tenir en el seu moment i la vigència dels seus plantejaments, malgrat les prescripcions de la *Llei per a la igualtat efectiva de dones i homes* que haurien de remoure les discriminacions per raó de sexe, si més no en les polítiques públiques, és oportú fer esment al manifest “Las políticas de igualdad entre hombres y mujeres en los mundos del arte” redactat per un seguit de personalitats del món de l'art i la cultura i subscrit després per artistes, galeristes, curadores i crítiques d'art (els homes que el van signar van ser pocs). El manifest va ser la conclusió de la taula de debat “Las políticas de igualdad entre hombres y mujeres en los mundos del arte: diseñando estrategias” sostinguda per l'anomenat III Foro Internacional de Expertos en Arte Contemporáneo²⁴ en el marc de l'edició de 2005 de la Fira Arco.

En aquest manifest s'afirmava:

“La situació de discriminació del col·lectiu de les dones i altres col·lectius marginalitzats en el panorama social en general i en el del món de l'art en particular roman intacta”.

I es remetia a fets:

“El Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, de 28 exposicions individuals programades per al 2004 només 4 ho eren d'artistes dones. També

---

24. En efecte, “expertos”, en masculí.

crida poderosament l'atenció que els tres casos més recents promoguts per diferents administracions per aixecar acta de l'art que es produeix actualment a Espanya donessin xifres escandaloses quant a l'exclusió de les artistes. Les dues exposicions que el Ministeri d'Afers Exteriors va patrocinar per representar España a la Biennial de Venècia 2004 no incloïen cap artista. "Gaur, Hemen, Orain", l'exposició que el 2002 al Museu de Belles Arts de Bilbao pretenia mostrar la nova escena de l'art basc comptava amb 20 artistes dels quals únicament 5 eren dones. A "Manifesta 5", la Biennial d'Art Contemporani europea que en la seva darrera edició s'ha desenvolupat a Sant Sebastià i pretén mostrar l'art de més interès generat en els últims dos anys, la representació de les artistes no supera el 20 per cent. L'excepció que confirma la regla és "The Real Royal Trip", l'exposició que el Ministeri d'Afers Exteriors patrocinà per donar a conèixer a l'estranger l'art espanyol del present que en la seva versió per al MOMA 2, PS1 incloïa el 40 per cent d'artistes dones. Tanmateix aquesta xifra contrasta amb la programació que des de 2002 el SEACEX, la Societat Estatal per a l'Acció Cultural Exterior, dependent del Ministeri d'Exteriors, està duent a terme, de 43 exposicions individuals només 2 ho són d'artistes dones".

El Manifest acabava:

"Concloem que:

A l'Estat espanyol l'art es produeix i es gestiona en bona part amb diner públic, malgrat la qual cosa la participació de les dones a les programacions i esdeveniments nacionals i internacionals sufragats amb diner públic continu sent anecdòtica.

[...] la UE, des de la dècada dels 90 reclama als Estats membres la transversalització de gènere en tot el seu quefer polític. Tanmateix, l'Art roman al marge d'aquestes polítiques [d'igualtat] com si la seva naturalesa no fos d'ordre social.

Per totes aquestes raons proposem als Poders Públics

- La constitució d'un grup expert que estudiï, analitzi i diagnostiqui la situació present.
- Prendre les mesures necessàries per tal que les artistes puguin treballar en un context imparcial. En primer lloc en la pròpia política de compres dels museus de titularitat pública i en la programació de les exposicions.
- L'aplicació de polítiques feministes decidides en el camp de l'art incloses l'establiment de quotes.

Al mercat de l'art, li recordem la màxima de les Guerrilla Girls: 'Estimat col·leccionista, quant valdrà la seva col·lecció quan el sexisme no estigui de moda?'. "

Del Manifest, fet públic l'onze de febrer de 2005, se'n feia ressò un article de Catalina Serra a *El País* de 13 de febrer. La periodista entenia que el nucli central del manifest era la "denúncia sobre la utilització a parer seu sexista del diner públic que s'inverteix en l'art".

El Manifest reclamava de les administracions una actuació en el camp de l'art exemplificadora de cara als altres agents que hi intervenen. I és en tots els camps que les polítiques públiques tenen el deure de ser exemplars: en la custòdia i la promoció

de la memòria cultural de la societat, en l'oferta cultural, en l'educació i la formació, en la contractació, en el suport a la creació, en la difusió.

2.2. Definició dels àmbits d'actuació específics

En l'apartat "L'abast del terme cultura" s'ha vist que la cultura pot ser definida en termes molt amplis o més restringits. Per aquest motiu, en proposar actuacions caldrà desgranar-les en àmbits d'actuació específics en els quals actuar. Es poden contemplar, com a mínim, els següents:

- Memòria (patrimoni)
  - Museus
  - Monuments i homenatges
  - Recerca
  - Arxius
  - Commemoracions
  - Avaluació

- Foment de la producció cultural femenina
  - Creació
  - Programacions
  - Suport econòmic
  - Galeries i sales d'exposició
  - Conferències, xerrades, cine fòrums, audicions
  - Publicacions
  - Avaluació

- Educació i formació
  - Coeducació
  - Formació per a l'ocupació
  - Formació d'adultes.
  - Espais de sociabilitat

- Lleure
  - Disponibilitats de temps
  - Lleure creatiu i participatiu
  - Esport
  - Festes majors i altres diades

- Difusió
  - Centres de documentació de dones
  - Biblioteques
  - Sensibilització envers els estereotips sexistes
  - Cartells, fullets, web, fotografies
  - Comunicació
  - Missatges publicitaris
  - Mitjans de comunicació
  - Bones pràctiques

- Participació
  - Demanda cultural de les dones
  - Oferta cultural
  - Avaluació

- Contractació
  - Paritat
  - Remuneració
  - Contractació de serveis externs

- Recursos
  - Humans
  - Materials

2.3. Objectius a assolir

Memòria (patrimoni)

Àmbit d'actuació	Objectius a assolir
Museus	Revisar els seus continguts per tal d'eradicar-ne els biaixos androcèntrics Incorporar-hi les aportacions individuals i col·lectives de les dones Vetllar que els serveis educatius del museu i els monitoriatges adoptin una perspectiva de gènere Garantir que els horaris al públic siguin conciliables amb els dels diferents grups d'edat i ocupació Facilitar l'accés a les persones amb criatures (espais per a criatures) Publicitar els continguts de l'equipament i les seves ofertes d'activitats fent èmfasi en la incorporació de la perspectiva de gènere Crear, quan no es disposi de museu local o comarcal, espais expositius, per modestos que siguin, amb els mateixos objectius Recollir materials (objectes, fotografies, textos, etc.) relatius a les dones de cara a exposar-los de forma permanent o temporal Promoure i incentivar la formació en perspectiva de gènere i de les dones del personal responsable i tècnic de l'equipament Tenir cura que en el patronat responsable hi hagi una representació equitativa de dones i homes
Monuments i homenatges	Inventariar els monuments que commemorin la història o les fites femenines Promoure l'estudi de les contribucions individuals o col·lectives de dones de cara a donar-los reconeixement en monuments, noms de carrers, d'espais públics, plaques, etc. Buscar l'equitat en el nomenclàtor de vies públiques a base d'establir que durant el temps que calgui les noves vies es denominaran en homenatge a una dona, un col·lectiu de dones, un ofici o una fita femenina Identificar, conservar, restaurar i visibilitzar espais significatius de la vida de les dones del passat (llocs de treball, d'esbarjo, de sociabilitat...)

Àmbit d'actuació	Objectius a assolir
	Ofertar activitats de difusió d'aquest espai (recorreguts i visites guiades, publicació de fullets informatius, incorporació d'aquesta oferta en la promoció turística del municipi i/o comarca)
	Difondre per totes les vies possibles la memòria de les dones
	Equilibrar el nombre de mencions honorífiques (fills/filles predilectes, medalles de la ciutat, etc.)
Recerca	Incentivar els estudis sobre les aportacions de les dones mitjançant ajuts, beques, premis
	Difondre'ls
Arxius	Promoure que la classificació afavoreixi l'ús de les fonts relatives a les dones
	Difondre-les
	Promoure i incentivar la formació en perspectiva de gènere i de les dones del personal responsable i tècnic de l'equipament
Commemoracions	Vetllar que a les commemoracions es facin visibles les tradicions femenines que hi siguin vinculades
	Promoure la celebració del Dia Internacional de les Dones i altres diades reivindicatives dels drets de les dones
	Recuperar i resignificar les celebracions tradicionals relacionades amb les dones que existeixin a la localitat o comarca (Sant Llúcia, Santa Bàrbara...)
	Conscienciar sobre els continguts misògins que puguin tenir algunes commemoracions o festes
Avaluació	Confeccionar i analitzar estadístiques d'ús dels equipament de patrimoni i l'assistència a les activitats desagregades per sexe/grups d'edat/col·lectius
	Confeccionar i analitzar enquestes de satisfacció que permetin conèixer l'opinió de dones i homes

Foment de la producció cultural femenina

Àmbit d'actuació	Objectius a assolir
Creació	Promoure la creació femenina en els diferents àmbits: literatura, pintura, escultura, ceràmica, manualitats, fotografia, vídeo, teatre...)
	Incentivar-la mitjançant ajuts, beques, concursos, exposicions, etc.
	Difondre-la
	Establir quotes en els premis amb dotació econòmica que s'atorguin
	Subvencionar els espais de creació i els centres de cultura de dones
Programacions	Revisar els seus continguts per tal d'eradicar-ne els biaixos androcèntrics i sexistes
	Dissenyar-les amb criteris d'equitat
	Incloure-hi producció cultural femenina

Àmbit d'actuació	Objectius a assolir
	Demander informació i assessorament sobre activitats que facin visibles les aportacions femenines Visibilitzar les tradicions i contribucions de les dones migrades Promoure la participació en el seu disseny de les associacions i grups de dones Atendre les demandes de les dones Garantir que els horaris siguin conciliables amb els dels diferents grups d'edat i ocupació Facilitar l'accés a les activitats a les persones amb criatures Analitzar l'impacte diferencial per sexes/grups d'edat/procedència cultural dels continguts de les programacions Suport econòmic
Galeries i sales d'exposició	Vetllar que facin programacions equilibrades quan a presència masculina i femenina Exposar treballs realitzats per dones, grups de dones o associacions d'àmbit local o comarcal
Conferències, xerrades, cine fòrums, audicions	Donar-hi veu a dones expertes en el camp corresponent Programar xerrades sobre qüestions que siguin enriquidores per a dones i homes Fer visibles els sabers i les creacions de les dones Promoure cicles específics
Publicacions	Promoure la publicació col·leccions de llibres, treballs monogràfics, fullets, etc. amb temàtiques relacionades amb les experiències històriques i actuals de les dones
Avaluació	Confeccionar i analitzar estadístiques d'assistència desagregades per sexe/grups d'edat/col·lectius Confeccionar i analitzar enquestes de satisfacció que permetin conèixer l'opinió de dones i homes

Educació i formació

Àmbit d'actuació	Objectius a assolir
Coeducació	Garantir l'orientació coeducativa de tots els ensenyaments i activitats de formació Promoure la implicació de tota la comunitat educativa (professorat, alumnat i AMPA) en el compromís coeducatiu Orientar els centres educatius per a la inclusió de la coeducació com a línia educativa al PEC Donar suport a les activitats extraescolars que contemplin les demandes i les afeccions de noies i nois Promoure, als centres educatius, programes i projectes d'educació afectivo-sexual, de prevenció i eradicació de la violència i de mediació

Àmbit d'actuació	Objectius a assolir
Formació per a l'ocupació	Fomentar que no sigui estereotipada, que amplii els camps laborals de les dones, incloses les immigrants Incrementar la consciència en homes i dones de la necessitat de corresponsabilitat i conciliació de les diferents esferes d'ocupació (treball remunerat, familiar i domèstic i oci)
Formació d'adultes	Assegurar que es cobreix la demanda de places Garantir-ne l'orientació coeducativa Fomentar la inscripció de les dones, en especial les migrades Facilitar l'aprenentatge en noves tecnologies
Espais de sociabilitat	Crear i/o donar suport als espais de sociabilitat Promoure les activitats de trobada i intercanvi de sabers i experiències de les dones Valorar les activitats que se solen donar en el marc dels centres cívics, casals de gent gran, parròquies (costura, cuina, relaxació, jardineria, etc.)

Lleure

Àmbit d'actuació	Objectius a assolir
Disponibilitats de temps	Fixar uns indicadors que ajudin a conèixer les disponibilitats de temps de les persones a les quals s'adrecen les activitats Adequar l'oferta cultural als resultats d'aquestes estudis
Lleure creatiu i participatiu	Analitzar l'impacte diferencial per sexes/grups d'edat de les activitats de lleure que es proposen Incentivar les formes de lleure creatiu i participatiu de les dones (costura, cuina, tertúlies, tallers de lectura i escriptura, etc.) Subvencionar-les Facilitar la participació de les dones de tots els col·lectius en les activitats de lleure Dissenyar ofertes de lleure no estereotipades per al jovent Promoure la paritat en la composició de les juntes directives i/o promotores de les entitats de lleure
Esport	Donar suport a les activitats esportives femenines Avaluar amb perspectiva de gènere la dedicació/ocupació dels espais esportius i del pressupost assignat Assignar temps en els espais esportius per a la pràctica d'activitats físiques com ara la dansa, el ioga, la gimnàstica rítmica, la relaxació, la meditació, etc. Promoure la paritat en la composició de les juntes directives i/o promotores de les entitats esportives
Festes majors i altres diades	Comptar amb la participació femenina per al seu disseny i avaluació Ampliar-ne els seus continguts per tal que siguin atractius per a les persones migrades Facilitar que siguin espais de visibilitat per a les dones

Àmbit d'actuació	Objectius a assolir
	Donar veu de forma equitativa a dones i homes en els pregons o conferències vinculades a la festa
	Animar els grups promotors d'activitats que revisin la seva divisió del treball tradicional si aquesta es correspon a estereotips (dones cuinant; homes tenint cura dels focs artificials, per exemple)
	Publicitar-les de forma respectuosa per a tots els col·lectius

Difusió

Àmbit d'actuació	Objectius a assolir
Centres de documentació de dones	Promoure'n la creació Destinar espai a aquest fi, quan no es pugui tenir un centre de documentació especialitzat, en la biblioteca, casal, centre cívic o el propi edifici consistorial Recollir, catalogar i difondre documentació relativa a les dones
Biblioteques	Confeccionar i analitzar estadístiques d'ús desagregades per sexe/grups d'edat/col·lectius Ampliar el coneixement que es tingui sobre les demandes de lectura i préstec de dones i homes Facilitar que esdevinguin espais de trobada, formació (cicles, cursos, grups de lectura, etc.) Promoure que s'hi facin visibles les obres de les autores
Sensibilització envers els estereotips sexistes	Emprendre campanyes de divulgació i sensibilització contra els estereotips sexistes Mantenir una actitud exemplar al respecte
Cartells, fullets, web, fotografies	Evitar que només incloguin homes o que s'hi presentin dones i homes en activitats que reforcin els rols de gènere tradicionals Especificar en el portal de l'ajuntament el compromís del consistori amb les polítiques de dones i la seva transversalitat en totes les accions municipals Incloure en el portal del municipi enllaços al Pla d'igualtat o de polítiques de dones i les activitats que es promouen en compliment del Pla
Comunicació	Eradicar els usos androcèntric i sexista de la llengua en les comunicacions de l'ajuntament Comptar amb manuals d'ús no androcèntric ni sexista de la llengua Difondre'ls i promoure'n la utilització a escoles, associacions veïnals, esportives, de lleure, empreses de la localitat, etc.
Missatges publicitaris	Denunciar els missatges publicitaris sexistes Vincular-se a l' Observatori de les Dones en els Mitjans de Comunicació Eradicar de la publicitat municipal qualsevol contingut sexista (exemplaritat)

Àmbit d'actuació	Objectius a assolir
Mitjans de comunicació	Difondre a través dels mitjans de comunicació locals les activitats i propostes de les associacions i grups de dones Crear-hi espais específics sobre temàtiques que interessin a les dones Fer conèixer a través dels mitjans de comunicació locals el compromís del consistori amb les polítiques de dones (Pla, actuacions, activitats, etc.) Publicitar-hi les fites de dones i homes
Bones pràctiques	Promoure les bones pràctiques (incentivar-les mitjançant premis, mencions, etc.) Difondre-les

Participació

Àmbit d'actuació	Objectius a assolir
Demanda cultural de les dones	Estudiar l'especificitat de la demanda cultural de les dones, quan a continguts, horaris, calendari Tenir-la en compte a l'hora d'emprendre actuacions en l'àmbit cultural Evitar menystenir demandes que són majoritàriament femenines Dedicar recursos de forma equitativa a les activitats que són de demanda femenina i a les que ho són masculina
Oferta cultural	Establir criteris i canals de participació de les dones en el disseny i l'avaluació de les propostes culturals Analitzar la percepció que de l'oferta cultural tenen homes i dones de diferents edats i col·lectius Analitzar la recepció de les propostes fetes per dones o associacions de dones
Avaluació	Confeccionar i analitzar estadístiques de participació desagregades per sexe/grups d'edat/col·lectius Fer estudis sobre les dificultats de les unes i els altres per a la participació Confeccionar i analitzar enquestes de satisfacció que permetin conèixer l'opinió de dones i homes

Contractació

Àmbit d'actuació	Objectius a assolir
Paritat	Garantir la presència equilibrada de dones i homes en les activitats que es promouen (conferències, recitals, exposicions, etc.)
Remuneració	Eradicar qualsevol discriminació per raó de sexe
Contractació serveis	Vetllar per l'exemplaritat tot donant prioritat en la contractació serveis externs a les empreses que garanteixin la igualtat d'oportunitats al seu si

Recursos

Àmbit d'actuació	Objectius a assolir
Humans	Establir qui vetlla per l'orientació no androcèntrica de les polítiques en l'àmbit cultural (regidoria, responsable del Pla, etc.) Conscienciar i formar les persones amb responsabilitats polítiques i/o tècniques sobre la necessària transversalitat de les polítiques de dones Considerar de la seva expertesa en la matèria com a mèrit
Materials	Habilitar els espais necessaris per a les iniciatives proposades (exposicions, participació, fons documentals, etc.) Contemplar en els pressupostos els recursos econòmics necessaris per a l'assoliment dels objectius proposats

2.4. Algunes consideracions sobre el disseny de l'oferta cultural

En aplicació dels principis de transversalitat de les polítiques de dones, participació i exemplaritat, un cop definits els àmbits d'actuació i els objectius a assolir en cadascun d'ells, es pot fer una primera aproximació crítica a les propostes culturals que s'hagin promogut fixant-se, com a punt de partida, en diversos aspectes:

- Grau de compromís polític del consistori amb les polítiques de dones
- Existència d'un Pla al respecte, amb adjudicació de recursos (personal tècnic, espais específic, pressupost)
- Aplicació dels principis i objectius del Pla a les propostes i/o activitats culturals de l'ajuntament
- Inventari de les bones pràctiques de política de dones en les propostes i/o activitats culturals de l'ajuntament i també de les deficientes o millorables
- Anàlisi amb criteri d'impacte de gènere de les activitats promogudes
- Anàlisi d'algun espai, iniciativa, activitat, en relació a la difusió de les aportacions de les dones (per exemple: d'un museu o espai expositiu local, de la programació de la festa major, de les activitats esportives promogudes per l'ajuntament)
- Implicació en alguna xarxa (altres consistoris, ens supralocals, associacions, grups de dones) que faciliti el desplegament de les polítiques de dones
- Demandes d'orientació, formació, assessorament, suport que s'han fet per incorporar la perspectiva de gènere o de les dones al disseny dels continguts culturals

Aquesta primera aproximació pot fer emergir alguna necessitat de canvi d'orientació i portar a revisió aspectes com els que es plantegen a continuació.

a) Incentivar la formació i cercar assessorament i tutories en polítiques de dones en l'àmbit cultural

Alguns ajuntaments no poden comptar amb una persona o un grup de persones dedicades en exclusiva a vetllar per la posada en marxa i el seguiment d'un programa o pla de polítiques de dones. Ja que, tal com s'ha anat insistint al llarg d'aquest document, la voluntat política és el principal motor per dotar-se'n i sobretot per vetllar per la transversalitat de la seva aplicació, caldrà sempre que l'equip de govern en el seu conjunt se'n faci càrrec i alhora que algú dins del mateix en tingui la responsabilitat executiva. Sovint en els ajuntaments costa ubicar dins de l'organigrama la dinamització i responsabilitat de la política de dones; n'hi ha que la fan dependre de Benestar, de Participació, d'Educació, Serveis Personals, etc. Sigui com sigui ha de tenir un lloc i visibilitat (en les memòries, en el fullets divulgatius, en les avaluacions del programa de govern, etc.).

Els equips de govern, quan ho necessitin, han de poder comptar amb la formació necessària al respecte, així com amb assessories per a aspectes concrets i tutories per a l'execució dels mateixos.

Els ajuntaments petits poden trobar suport en el treball conjunt en el si dels Consells comarcals, les Unitats supramunicipals i les Diputacions, segons s'escaigui. També es pot recórrer a l'ICD, tant si ja es té un Pla en marxa com si no.

Són moltes les activitats que es poden posar en funcionament en l'àmbit cultural. Si bé orientar-les és una responsabilitat política, a l'hora de dur-les a terme, caldrà que el personal tècnic tingui la formació adequada. En primer lloc, una formació de caràcter general en transversalitat de les perspectives de gènere i de les dones; en segon lloc, quant a la branca de les activitats que es vulguin proposar.

Un primer pas serà recollir informació (via publicacions i contactes amb altres institucions) i anar fent un fons amb aquesta informació. Un altre pas hauria de ser fer una o unes jornades internes de formació de cara a la capacitat de base. I finalment, donat que necessitats de formació poden arribar a ser molt concretes, caldrà recórrer a persones expertes en un camp determinat. N'hi ha en tots. L'Institut Català de les Dones pot assessorar al respecte i disposa a la seva web d'un cercador d'expertes (<http://www.cercadorexpertes.cat/>).

Alguns ajuntaments han vist la necessitat de recórrer a expertes en els diversos camps d'actuació; així, la Paeria dins del Pla es proposa com a actuació: "Crear una base de dades de currículums de dones, especialistes en diferents camps del coneixement i en llocs de preeminència social per impulsar la seva participació i esdevenir 'veus' de referència en la societat civil."

b) Establir a qui s'adrecen les propostes culturals promogudes

L'oferta cultural ha de tenir en compte les persones a les quals s'adreça. No existeixen subjectes neutres; les persones són o bé dones o bé homes, estan en un determinat moment del seu cicle vital, viuen soles o en una unitat de convivència, pertanyen o no a una confessió religiosa, tenen una procedència cultural, una ocupació (estudis, treball remunerat) o estan aturades o jubilades, tenen altres persones al seu càrrec, etc.

En relació a llur disponibilitat de temps per a la formació, les activitats culturals i de lleure, cal tenir informació sobre l'ús del temps, inclòs el temps lliure, que fan; en definitiva, informació sobre les seves possibilitats de gaudir de l'oferta cultural. Una gran majoria de dones tenen una doble presència: moltes fan treball remunerat i alhora treball familiar i domèstic. No es tracta només del fet que fan una jornada en l'un i després una altra en l'altre sinó que tenen ambdues responsabilitats de manera simultània, durant la jornada laboral mantenen l'altra responsabilitat (un exemple clar és que són les que demanen permisos per atendre la família; un altre, que són les que majoritàriament planifiquen i fan el seguiment dels treballs de cura i domèstic).

“En la nostra societat s'acostuma a establir cinc grans categories per a l'ús del temps: temps de treball de mercat, temps de treball de cura, temps de necessitats personals, temps de participació ciutadana i temps lliure o temps de lleure.

[...] L'anomenat temps lliure o de lleure –tot i ser un aspecte importantíssim en la qualitat de vida de les persones– té un fort grau de flexibilitat, ja que de fet s'utilitza habitualment com a 'variable d'ajustament' del temps de cura: un augment d'aquest últim redueix ràpidament el temps de lleure. El temps lliure normalment es considera residual, és 'el que queda' després de satisfer les exigències de la resta del temps.

Aquest temps lliure es pot entendre com a 'temps propi' o temps per a si mateix, definit com el que va més enllà del que cobreix necessitats, i sobre el qual es poden prendre decisions respecte la seva assignació. Encara que aquesta idea de 'temps propi' resulti una mica ambigua –ja que les decisions sobre l'assignació del temps no estan lliures de pressions culturals i socials–, pot ser una bona manera d'apropar-se al temps lliure com a indicador de benestar.

[...] Ara bé, és necessari recordar que l'assignació del temps en aquestes diverses categories [les cinc esmentades més amunt] no és ni neutra ni es pot expressar exclusivament en termes quantitius. En relació al primer aspecte, la distribució del temps té una marcada dimensió de sexe/gènere [...]” (Carasco: 51-52)

Des de 2001, i amb una periodicitat quinquenal, el Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació en col·laboració amb l'Idescat realitza l'*Enquesta de consum i pràctiques culturals*, que suposa l'inici de l'estadística oficial sobre pràctiques i hàbits culturals a Catalunya.

Els resultats que s'hi presenten contenen dades sobre els següents temes relacionats amb la cultura i el lleure:

- La lectura de llibres, diaris i revistes
- L'assistència a biblioteques, arxius, museus, exposicions i monuments
- L'audició de música, l'assistència a concerts, cinema, teatre, espectacles de dansa i circ
- La pràctica d'altres activitats d'àmbit cultural, l'audiència de ràdio i televisió, l'ús de tecnologies de la informació i comunicació
- Els equipaments culturals a la llar
- La disponibilitat de temps lliure
- Les activitats realitzades en el temps lliure
- L'associacionisme
- La informació i socialització cultural

Totes les dades es presenten desagregades per sexe i grups d'edat i donen una informació preciosa sobre els aspectes que s'hi contemplen.

El març de 2008, l'Institut Català de les Dones ha publicat i difós el pòster "Catalunya Dones", amb dades estadístiques comparatives relatives a aspectes significatius de la vida de dones i homes a Catalunya, entre altres les referides a usos del temps de les unes i els altres. S'hi detalla els temps que dediquen a les diverses activitats en un dia normal, les activitats de les dones en el temps lliure en dies laborables i caps de setmana. Quant als hàbits culturals de les dones, conté informació desagregada per sexes, sobre pràctica de l'associacionisme, de les arts plàstiques (incloses les manualitats), ús de les TIC, assistència a espectacles (cinema, teatre, dansa, circ, audicions i concerts musicals), pràctica d'una art escènica (teatre o dansa) o interpretació musical (instrument o cant), pràctica de la lectura i l'escriptura, consum de ràdio i televisió, així com assistència a centres culturals (biblioteques, arxius, museus, exposicions, monuments).

L'oferta d'activitats culturals, de lleure (incloses les esportives) s'ha de dissenyar tenint en compte el temps que les dones dediquen als treballs remunerat i no remunerat i els horaris i calendari que tenen a fi i efecte que els horaris i el calendari de les activitats culturals proposades s'adeqüin també a les possibilitats dels diferents grups de dones. Caldrà, doncs, planificar les activitats en horaris diversificats que permetin la participació del major nombre possible de persones, dones i homes, de totes les edats i situacions personals, i, a més, preveure serveis paral·lels d'atenció a les criatures que puguin acompanyar-les durant les activitats. Una altra qüestió a tenir en compte és les característiques de la zona en la qual es desplega l'oferta (rural, urbana, amb facilitats per al desplaçament en transport públic, etc.)

Per poder planificar amb aquests criteris, s'haurà de disposar d'informació sobre l'ús del temps desagregada per sexes, i grups d'edat i altres variables significatives (ocupació, procedència, etc.), ja sigui a partir de les dades estadístiques o de la realització d'entrevistes en profunditat amb mostres significatives de grups de dones de diferents tipologies.

A la publicació *Estadístiques sota sospita. Proposta de nous indicadors des de l'experiència femenina*, es detallen indicadors relacionats amb "l'accés al temps lliure i activitats esportives", dels quals se'n seleccionen alguns a continuació.

Indicadors d'accés al temps lliure i activitats esportives	Definició
Percepció d'angoixa per falta de temps	Proporció de persones que manifesten falta de temps per a les activitats que han de desenvolupar en la vida diària.
Taxa de realització d'activitats culturals i de lleure	Proporció de persones que han realitzat de forma regular l'activitat almenys una vegada l'últim mes
Taxa de realització d'activitats esportives	Proporció de persones que han realitzat l'activitat almenys una vegada l'últim mes
Temps d'activitats de lleure, culturals o esportives	Mitjana de temps setmanal dedicat a activitats de lleure, culturals o esportives

Indicadors d'accés al temps lliure i activitats esportives	Definició
Persones associades i persones federades en entitats esportives	Percentatge de dones i homes del total de persones associades i de persones federades en entitats esportives
Esport d'acompanyament	Nombre de dones i d'homes que acompanyen els fills i filles quan fan algun esport escolar; i entre ells, percentatge que fa algun esport durant l'acompanyament
Esport de lleure	Nombre de dones i d'homes abonats a un gimnàs

(Carrasco: 53- 55)

En resum, recollir i analitzar de forma sistemàtica dades desagregades per sexes de les persones usuàries, destinatàries o beneficiàries dels serveis i actuacions municipals ha de ser la base per a la definició, la planificació i l'avaluació de polítiques.

c) Analitzar la demanda cultural, formativa, de lleure i esportiva

A més de la disponibilitat de temps, també la demanda, els interessos, gustos i desitjos de les persones són diversos. Molts ajuntaments constaten que algunes activitats, com ara la dansa, la gimnàstica de manteniment, els grups de lectura o escriptura, les tertúlies o les manualitats són gairebé practicades en exclusiva per les dones, mentre que altres, com els jocs de taula o l'esport de grup i/o competició ho són majoritàriament per homes.

Quant a la demanda, la diversificació ve donada també pel moment en el cicle vital que es troba cada persona, la seva procedència cultural, els graus d'estudis assolits, etc. Cal tenir informació també sobre totes aquestes variables.

Val la pena recordar que existeixen molts prejudicis pel que fa a la demanda de les dones en matèria de lleure i formació. Sovint es menystenen determinades activitats majoritàriament femenines –el to sarcàstic amb el qual es parla, posem per cas, del macramé o del punt de creu–, sense parar-se a pensar que aquestes activitats generen espais de convivència, sociabilitat i intercanvi d'experiències entre dones on, especialment les grans, poden aportar el seu cabal de sabers, entre altres els relacionals i de memòria, la difusió dels quals resta exclosa dels espais oficials de transmissió de cultura. Per desmantellar aquests prejudicis, cal estudiar sobre aquestes activitats pormenoritzats i ben orientats (per exemple, deixar de concebre-les com a activitats a oferir amb caràcter assistencial i entendre-les com una font de riquesa).

Conèixer la demanda cultural i de lleure de les dones passa per realitzar enquestes de satisfacció, desagregades per sexe i edat, de totes les activitats promogudes. Les enquestes de satisfacció permeten mesurar la valoració que les usuàries fan dels serveis utilitzats, aporten suggeriments, propostes i fan visibles els dèficits detectats.

També cal escoltar les demandes vehiculades pels grups de dones de diverses condicions, amb especial atenció a les demandes de les dones migrades de cara a fer una oferta integradora que permeti l'acostament dels diversos col·lectius.

d) Definir criteris i promoure canals de participació en el disseny i avaluació de l'oferta cultural

El propòsit de tenir en compte la demanda de les dones a l'hora de dissenyar l'oferta cultural municipal s'assolirà més fàcilment si es promou que les dones, ja sigui com a individualitats o com a membres de col·lectius o grups i associacions constituïdes, hi participen.

Alguns municipis compten amb Consells de dones o bé n'existeixen a la comarca. Caldria escoltar i fer-se ressò de les seves opinions en matèria de cultura, esport i lleure. A més, s'hauria de promoure l'existència de vocalies de dones a les associacions veïnals i també a les juntes de les associacions culturals i recreatives. En el cas que existeixin associacions i grups de dones, donar-los veu en el disseny de les propostes culturals municipals.

e) Promoure que tota proposta cultural estigui informada i sigui avaluada quant al seu impacte en els homes i les dones

Les propostes culturals (presentació i difusió del patrimoni, foment de la creació, activitats culturals, etc.) no són mai neutres pel que fa a la recepció i l'impacte que tenen en dones i homes. Només el predomini secular de la mirada androcèntrica fa que homes i dones donin per bones propostes que, fins i tot, poden arribar a ser greument lesives per a les dones.

Existeixen guies per a l'elaboració d'informes d'impacte de gènere molt completes (Gensana); ara bé, també es poden emprar instruments més senzill. Un simple qüestionari previ d'autoreflexió per a les persones que promouen o organitzen l'activitat i un altre de posterior d'avaluació, a fi i efecte de detectar bones pràctiques i pràctiques a millorar, amb ítems com ara:

- Participació de públic per sexe (planificat i aconseguit), acompanyat de mètode que es preveu per a la recollida de dades i la seva anàlisi –hauria d'incloure una valoració qualitativa de la participació: recepció-satisfacció, estil de participació –activa, passiva, en el disseny de l'activitat, etc.–)
- Percentatge de dones i homes en l'oferta programada (artistes, conferencians, etc.)
- Grau de visibilitat de les aportacions de les dones en els equipament de patrimoni
- Valors promoguts i transmesos
- Accesibilitat a l'oferta d'homes i dones, per grups d'edat i altres dades rellevants, en relació amb preu, horari, calendari, ubicació de l'activitat, transport
- Detecció d'usos androcèntrics o sexistes de la llengua en la difusió i desenvolupament de l'activitat.

3. Dels marges al centre: exemples de bones pràctiques

Una mirada amb perspectiva de gènere sobre els continguts dels equipaments i de les programacions culturals ajuda a eradicar-hi els biaixos sexistes i androcèntrics que pugui haver-hi. Ara bé, es tracta, alhora, de situar les aportacions de les dones en el centre de les propostes de les administracions en l'àmbit de la cultura. I per aconseguir-ho s'ha de revisar i per tant capgirar el que s'ha vingut fent fins ara. No és possible "afegir-les" al conjunt sense transformar-lo, dit d'un altra manera, no es poden esmenar els oblitats si no es té present quines són les causes de la masculinitat, de l'androcentrisme dels discursos culturals hegemònics, quins són els mecanismes que han portat a "oblidar", ocultar o menystenir les aportacions de les dones.

L'objectiu principal d'aquesta revisió és la construcció d'imaginari no androcèntric que siguin enriquidors per a les dones i els homes. Per acostar-s'hi, és necessari reconstruir la memòria de les contribucions de les dones del passat i incentivar i difondre les aportacions de les actuals, tot valorant la riquesa que aporta l'especificitat de les contribucions femenines i identificant i reconeixent les necessitats i desitjos de les dones en els àmbits de la cultura i el lleure.

Per situar les experiències, sabers i contribucions de les dones en el centre s'ha de partir d'un seguit de premisses que permeten adonar-se dels biaixos que amaren la cultura que de forma dominant es transmet, tot deformant-la:

- a) la mirada androcèntrica ha ocultat, censurat i subvalorat la participació les dones i les seves aportacions, de manera que la versió que presenta de la cultura no és universal sinó particular. Aquesta versió pot ser, a més a més, sexista en la mesura que valori les escasses contribucions de les dones que consigna com a inferiors, marginals, dependents;
- b) la versió androcèntrica de la història oculta també les resistències de les dones i no té interpretació per als silencis femenins que no sempre han estat aprovatoris. Si es presenta la situació dels homes i de les dones com una dada, sense indagar si aquesta situació fou contestada pels uns i les altres, s'amaga gran part de la història.

Un canvi de perspectiva, l'adopció d'una d'identificació amb les dones permet:

- a) explicar les absències de les dones del relat cultural que és la Història²⁵. La Història tradicional ha ignorat les dones, amb poques excepcions, com ara les reines, i la tasca de recuperació és encara incompleta i en alguns casos impossible; quan es canvia de perspectiva s'obren noves vies que permeten donar raó de les absències i dels desconeixements, tot anomenant-los, i treballar amb hipòtesis noves;
- b) mostrar que inclou en els relats històrics els sabers i experiències de les dones dóna tot un nou contingut a l'àrea a la qual pertanyen. Més enllà de la discriminació que suposa no visibilitzar les aportacions de les dones, el que succeeix és que mirar només la part (masculina) del tot, enfosqueix també aquesta part;
- c) qüestionar-se els anonimats. Ja Virginia Woolf va escriure: "m'inclino a suposar que l'anònim personatge que escrigué els nombrosos poemes sense firma, fou sovint una dona" (1985: 65). La historiografia feminista ha demostrat a bastament aquesta suposició seva;

25. Cal distingir entre la història com a conjunt dels fets i fenòmens històrics i la Història com a relat, interpretació, disciplina acadèmica.

- d) llegir les obres de les dones amb unes claus diverses de les que ens venen donades. Sovint es recupera l'obra d'una dona, d'un col·lectiu de dones, però sense donar les claus per comprendre què ha significat per a aquesta dona moure's dins d'un món dominat per homes, quines marques han deixat l'opressió, la censura, la manca de referents en la seva obra, què hi ha en ella de resistència, de llibertat, de desig de transcendència, de diàleg amb altres dones... (Rich, 1983). Perquè el saber no és neutre. Un bon exemple n'és la reconstrucció biogràfica: tot i ser la mateixa dona, són ben diferents Santa Teresa de Jesús, "la santa de la raza", que presentava el franquisme, i Teresa d'Àvila, reinterpretada per Rosa Rossi (1997) o per la poeta i assagista Olvido García Valdés, en un text biogràfic magnífic (2001);
- e) analitzar i debatre el paper complex de les dones "excepcionals". Existeix una tensió entre el paper que se'ls ha fet jugar –el d'excepció que confirma la regla²⁶– i el que podrien tenir si cada dona titllada d'excepció fos presentada de forma que autoritzés les altres dones a pensar "si ella ha pogut, jo també puc";
- f) donar a les experiències femenines el reconeixement que són font de cultura. Així, les seves pràctiques de cura d'altri, de sociabilitat, de resistència, de mediació en els conflictes... tasques totes elles de civilització. Amb aquest reconeixement no només s'amplia el camp d'allò que entenem per cultura sinó que es va construint un nou concepte de cultura;
- g) fer visible la diversitat entre les dones; no donar per bo l'invent de "la dona" que essencialitza, desvirtua, descorporalitza, anul·la cada dona;
- h) escoltar les exigències culturals de les dones, sovint carregades de resistència a ser assimilades a una pretesa universalitat que inferioritza. Aquesta inferiorització es deriva, sovint, de la jerarquització que es fa de les manifestacions culturals: quan se'n consideren unes de "primera divisió" i unes altres de "quarta regional", les que tenen a veure amb les dones descendeixen als llocs més baixos de la classificació;
- i) reconèixer el desig femení de transcendència mitjançant la cultura;
- j) identificar un públic femení, diferent del masculí, i adonar-se que no per sumar-los, el públic femení i el públic masculí, s'obtindrà un públic universal amb les mateixes necessitats, interessos o expectatives;
- k) parar atenció en l'emoció i el trasbals que produeix en les dones el descobriment de les contribucions culturals d'altres dones.

Desmantellar la perspectiva androcèntrica, situar les aportacions de les dones en el centre de les propostes en l'àmbit de la cultura requereix, tal com s'ha vist al llarg d'aquesta segona part, d'un seguit d'actuacions, entre les quals destaquen:

- a) el treball en equip, l'intercanvi d'experiències, l'experimentació, la col·laboració amb les xarxes que ja treballen amb perspectiva de gènere i de les dones en el camp de la cultura;

26. Amelia Valcárcel (2002: 35-36) afirma: "La dinámica de las excepciones es perversa. En ella 'la excepción confirma la regla', según reza el vetusto refrán. Si en buena lógica debemos siempre afirmar que una excepción echa por tierra a la regla que la contemplaba, en la lógica peculiar de los estereotipos esto nunca ocurre. Si alguien se sale de lo acordado para todo su género, ello no parece obligar a cambiar la consideración global que sobre aquél se tenga, sino a 'salvar' momentáneamente a ese individuo discordante. La regla se podrá seguir usando para el conjunto sin un ápice de inseguridad. / Y quien se vive a sí mismo o misma como excepción también paga su tributo: asimilar la denostación de su grupo de origen sin poder por ello asimilarse a quienes por derecho propio la utilizan. / [...] Por último, no cabe silenciar otro aspecto especialmente irritante de la dinámica de las excepciones: justifica plenamente el orden que la usa y lo hace pervivir, puesto que lo presenta como magnánimo. No hay mejor prueba de que no existe injustificable ginofobia en una corporación que el hecho de cooptar para una sociedad completamente masculina, a una o dos mujeres".

- b) la demanda d'assessorament, tutories i orientació a especialistes en el camp o aspecte en què es vulgui incidir.

3.1. Els espais de reconeixement de les contribucions de les dones del passat

3.1.1. Els museus, llocs de memòria de les dones?

Els Museus són els llocs de memòria per excel·lència. S'hi custodia el patrimoni d'una societat, s'hi narren les seves fites i s'hi estableix la trajectòria històrica de la qual es vol deixar constància a les generacions actuals i a les futures.

Ara bé, quan es visiten els museus, els nombrosíssims museus catalans, es pot pensar que són "museus de l'home" (expressió que durant molts anys va donar nom a un prestigiós museu parisenc!). Tot i trobar-hi referències a alguna dona, a un grup de dones o a la incontrovertible realitat que dones i homes han viscut i viuen en comunitat, hi domina d'una forma abassegadora la presència masculina, un silenci rotund sobre les aportacions de les dones i més rotund encara sobre els criteris a partir dels quals s'ha fet la selecció, l'organització i la interpretació dels objectes que custodia el museu i s'ofereixen al públic com allò que es digne de ser conservat. Ben poca cosa s'hi troba, en les narratives que presenten, que doni compte de les relacions socials existents entre els homes i les dones en cada moment històric, dels marcs jurídics en els quals es donaven, de l'acceptació o rebuig d'aquestes relacions i marcs per part de les unes o dels altres. En general, però sense fer-ho explícit, als museus és presenta, en efecte, la història dels homes, de l'evolució de l'home, de l'art masculí, dels invents fets per homes...

La major part dels museus està ancorada en una visió androcèntrica de la història, tot i que la historiografia, en concret la història de les dones, ha aportat una crítica radical a aquesta visió, així com utilitat conceptual i metodològica per revisar-la. De forma progressiva, encara que lenta, la divulgació, inclosa la fonamental que és l'educativa, s'ha fet ressò d'aquesta crítica, però als museus de casa nostra encara se'ls pot aplicar la constatació recollida a la revista *Gender & History*, en un número dedicat, el 1994, a l'anàlisi de la representació de dones i homes als museus: "Molt pocs, si n'hi ha algun, han aconseguit traslladar les aportacions recents dels estudis de gènere a les representacions públiques". L'acompanyava una afirmació encara més contundent: "Cap [de les especialistes de diferents països que aporten articles al monogràfic] ha pogut informar de l'existència d'una presentació reeixida organitzada a partir d'una història del gènere". (Melosh: 315 i 317)

El 1991, la revista *Museum* de l'Unesco va publicar un número monogràfic, *Los museos y la mujer* que tenia com a objectiu fer "un informe (el primer d'aquesta mena) dedicat a l'estudi internacional de l'ampla varietat de problemes i possibilitats que es deriven de les moltes interaccions de la dona amb els museus". A l'editorial, s'hi valorava: "L'estat actual i l'evolució d'aquestes interaccions són, alhora, inquietants i encoratjadors. Una autora poc complaent ens va dir al respecte: 'El treball de recerca i la redacció del meu article m'han causat una veritable commoció: mai hagués pensat que les coses estiguessin tant malament!'". No obstant això, una altra col·laboradora manifestà: "Un cop acabat el meu article, i després de parlar amb altres col·laboradors d'aquest número, comença a semblar-me possible que tal vegada un dia s'abordi el problema de la relació de la dona amb els museus". (123)

En qualsevol cas, a casa nostra, més de quinze anys després, resta encara molt per fer. Una visita als museus catalans és alligadora al respecte. Els museus, en especial els nacionals²⁷, sostinguts amb diner públic, orientats per una voluntat doble, divulgativa i científica, i freqüentats per un gran nombre d'estudiants de tots els nivells educatius, haurien de ser exemplars quant als seus continguts.

Ja que objectes, imatges i textos es complementen a les narratives museogràfiques, els museus haurien d'eradicar uns usos androcèntrics de la llengua que ja en ells mateixos invisibilitzen les dones. En aquest sentit, el Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya ha encarregat un manual que cal esperar que es divulgui i apliqui: *Visió de dona. Llenguatge i equipaments culturals, una perspectiva de gènere. Manual per a les bones pràctiques*. I hi ha altres aspectes a revisar. Per exemple, la transposició ahistòrica que sovint es troba als museus de concepcions i estereotips decimonònics, que no actuals, a realitats llunyanes de les quals es desconeix quina era la situació d'homes i dones. Donat aquest desconeixement, determinades interpretacions només poden ser fruit del prejudici i font de prejudicis.

Propostes: Aquesta publicació no és el lloc adient per plantejar les accions que haurien d'emprendre els museus de cara a revisar els seus continguts ja que són nombroses i complexes. Ara bé, qualsevol municipi que compti amb museu local pot analitzar el seu funcionament i continguts en relació amb els objectius que s'han proposat a l'apartat 2.3 de la segona part d'aquesta publicació. Alhora, encara que no es compti amb un museu local pròpiament dit, es poden reunir i exhibir documents relatius a la vida local o comarcal, a alguna de les activitats que hi hagin destacat, a personalitats rellevants del municipi, a una etapa històrica, etc., tot fent-hi visibles les aportacions de les dones i amb una orientació no androcèntrica.

A més propiciar la revisió dels continguts dels museus locals i comarcals per tal d'eradicar-hi els biaixos androcèntrics, o de reunir petites col·leccions o promoure'n les particulars, amb el mateix esperit, es pot animar i incentivar la recerca en algun dels camps que permetin fer visibles les aportacions de les dones tot mirant de donar a les investigacions que s'emprenguin un caràcter no només contributiu sinó també d'anàlisi crítica dels prejudicis establerts. Així ho ha fet l'ajuntament de Girona en promoure l'exposició que es ressenya a continuació.

Exemples de bones pràctiques: Durant la primavera de 2008 s'ha pogut visitar al Museu d'Història de la Ciutat de Girona l'exposició *La ciutat de les dames. Dona i creació artística a Girona (segles X-XVIII)* comissariada per Anna Gironella Delgà. Al pròleg del catàleg, s'hi pot llegir les següents paraules de l'alcalde de la ciutat, Anna Pagans Gruatmoner:

"L'exposició que presentem és la primera part d'un projecte ambiciós i absolutament inèdit a la nostra ciutat: la recuperació de la memòria i l'obra realitzada per moltes dones artistes gironines al llarg de la història. Des d'una perspectiva internacional, el rescat del treball de les dones artistes ha estat una de les empreses més rellevants dutes a terme per la història de l'art des dels anys seixanta. [...]"

27. Per llei, a Catalunya tenen consideració de museus nacionals el Museu Nacional d'Art de Catalunya, el Museu d'Arqueologia de Catalunya i el Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya. El Pla de museus (novembre 2007) preveu la redefinició dels museus catalans.

En el context de l'art gironí, la tasca de recuperació del treball de les nostres dones artistes i mecenes comença tot just ara. És per això que aquesta és una exposició de recerca; una exposició que s'ha anat gestant durant molt temps i la presentació de la qual ha exigut revisar un volum considerable de documentació i de materials per tal de seguir el rastre de totes les dones que al llarg dels temps han anat teixint, també, el tapís divers i complex de la nostra història i la nostra cultura. El material localitzat ha estat tan abundant que l'exposició tindrà, finalment, dues parts: la que ara presentem, *La ciutat de les dames*, que explora la creació artística femenina entre l'edat mitjana i el segle XVIII, i una altra que es podrà veure més endavant i que dedicarem en exclusiva a les artistes dels segles XIX i XX. Esperem, doncs, que aquesta mostra sigui realment un descobriment i que els que aporta passi ja des d'ara a formar part de la nostra història comuna". (6)

L'exposició *La ciutat de les dames* és meritòria per diverses raons: a més de la recuperació del nom i l'obra d'algunes artistes gironines, estableix un context per al seu treball, un context històric, en el doble vessant de social i artístic. Situa el quefer de les dones en el marc dels espais en els quals es duia a terme el treball que més tard s'anomenarà artístic (tallers familiars, convents, castells, palaus). Explica que la major part de les obres eren anònimes, que *tampoc* els artesans i artistes signaven les seves obres. Que cal rastrejar en documents, com ara els contractes d'obra o els testaments i altres protocols notariais, qui integrava els tallers ja que, per més que la normativa gremial fixés que la titularitat havia de ser masculina, homes i dones hi treballaven conjuntament. A l'exposició, també s'hi fa palès el complex entramat del món de la producció artística: el paper dels i de les comitents, el mecenatge, la funció d'obra pietosa o de prestigi social que tenien els encàrrecs. I, sobretot, esmicola la separació entre art i artesanía i la jerarquització que se n'ha acabat derivant, jerarquització que ha deixat fora de la Història de l'art les obres de les dones. A Girona, com arreu d'Europa, les dones treballaven freqüentment amb els homes en la construcció de catedrals, en la talla i daurat de retaules, en la pintura de frescos, en la il·luminació de llibres, en l'enquadernació; i teixien, brodaven, confeccionaven robes, els abillaments sacres i els profans...

Els documents i el coneixement de les estructures productives de l'època fan emergir de la foscor, on la mirada androcèntrica els havia situat, noms propis de dona dins de la nissaga familiar.

A casa nostra, aquesta tasca de recuperació, com es diu al pròleg del catàleg de l'exposició gironina, no ha fet més que començar: moltes ciutats i pobles poden continuar-la i donar-la a conèixer en exposicions com la ressenyada aquí pel fet de ser d'àmbit i patrocini local.

De la riquesa de les aportacions femenines en el camp artístic, tot i que encara de forma incompleta, se n'han anat fent ressò diverses exposicions monogràfiques promogudes per institucions públiques, d'algunes de les quals n'existeix la versió itinerant que es pot exhibir a demanda. Per la diversitat de les seves propostes, entre les més recents, se'n poden destacar tres:

- la produïda pel Centre de Cultura de Dones Francesca Bonnemaison de Barcelona el 2008, comissariada per Núria Rius, amb el títol *Dels fons a la superfície. Obres d'artistes catalanes contemporànies anteriors a la dictadura franquista*, exposició que reuneix obres "que han romàs amagades en els [...] fons [dels museus] o penjades a les parets d'algunes institucions,

sempre allunyades de la mirada pública. Amb aquesta exposició es tractava de fer-les sortir a la superfície [...] perquè es pogués saber de l'existència d'unes artistes que, superant totes les traves que, com a dones, els imposava la societat del seu temps, van poder dedicar-se a l'art. Així les seves obres podrien ser contemplades, analitzades i valorades amb la finalitat d'ocupar el lloc que els correspon: exposades en els diferents museus de Catalunya al costat de les dels seus col·legues" (Catàleg, 10);

- la dedicada per la Diputació de Barcelona a Lola Anglada, *Lola Anglada i l'ideal del llibre*, el 2005, comissariada per Montserrat Castillo, que ve permetre veure la ingent obra gràfica i literària de l'autora i recordar el projecte de reunir el seu llegat en un museu a Tiana, que seria el primer de Catalunya en memòria d'una artista;
- *Fotògrafes pioneres a Catalunya* comissariada per Colita i Mary Nash el 2005 va tenir com a intenció de "rescatar l'obra desconeguda de les primeres generacions de fotògrafes del nostre país [i establir] una genealogia d'un segle de fotògrafes pioneres que han fet la seva obra entre mitjan segle xx i el principi dels anys setanta del passat segle". (9)

Directament concebuda com a itinerant, la promoguda per l'Institut Català de les Dones, *Artistes catalanes del dibuix i la pintura*.

Amb un àmbit temàtic i cronològic més ampli, el Museu d'Història de Catalunya ha produït l'exposició temporal *Dones, els camins de la llibertat*, comissariada per Mary Nash i Maria Lluïsa Penelas i oberta al públic d'abril a juliol de 2008. Al seu catàleg, les comissàries n'exposen la intenció: "visualitzar, a través de la narració de la història, la riquesa, la pluralitat i el dinamisme de l'actuació de les dones al llarg del temps a partir del fil conductor de la seva lluita per assolir la llibertat, els drets i la ciutadania. *Dones, els camins de la llibertat* recupera el protagonisme històric femení com un dels eixos centrals de la història". (12) Donada la quantitat ingent de documents que aplega i l'orientació que la inspira seria d'esperar que els uns i l'altra no desapareguessin amb la seva cloenda i passessin a entrelligar-se amb la narrativa de l'exposició permanent d'aquest museu tot transformant-la.

3.1.2. Recordar i homenatjar les dones als espais públics

Un via per a la difusió de les aportacions de les dones és el seu reconeixement i homenatge als espais públics. A més a més dels monuments que se'ls pugui dedicar, cal que es promogui que els carrers de la ciutat rebin noms de dones. En relació amb l'escàs nombre de carrers que ciutats com Barcelona han dedicat a alguna dona, el diari *El País* publicava, el gener de 2007, el reportatge "Barcelona busca nombres de mujer":

"Les denominacions femenines estan en clara minoria als carrers i passeigs de la ciutat. De cada 100 carrers i places de la ciutat de Barcelona, cinc tenen nom de dona. La resta, és a dir, la gran majoria, són noms masculins i tota mena de topònims. El nombre de carrers, passatges o jardins amb nom de dona està al voltant de 250 enfront un total de 4.700. Entre els noms femenins hi ha un clar predomini de religioses catòliques enfront altres dones exponents de la societat civil [...]. La ponència del nomenclàtor, que és la que bateja els carrers, treballa per corregir aquest desequilibri.

[...] En els darrers anys, a partir de la restauració de la democràcia, s'han anat incorporant noms de dones destacades, com les escriptores Maria Aurèlia Capmany, el 1996, i Montserrat Roig, un any després. 'Hem exhaurit la cerca de noms de dones vinculades a les arts i ara estem investigant en altres arxius', apunta Pilar Serrano, secretària de la ponència del Nomenclàtor de la ciutat, que és l'òrgan que rep les propostes i peticions de noms de carrers, places i jardins. Aquest rastreig també es fa als arxius dels districtes i a l'àrea de la dona del consistori.

'Hem ampliat la cerca a dones que van tenir la decisió de cursar estudis quan molt poques ho feien', afegix Serrano. Aquest és el cas, per exemple, d'Elena Maseras, que es va llicenciar a la Facultat de Medicina de Barcelona l'any 1872. El seu nom el porta un interior d'illa de Casanovas, molt a prop del Clínic.

El districte de l'Eixample va decidir fa anys que tots els interiors d'illa recuperats portarien nom de dona, i no és l'únic perquè hi ha altres districtes que només volen noms de dones per batejar els seus carrers nous, com és el cas de Sant Martí.

L'afany per anivellar el nomenclàtor es veu, per exemple, als equilibris dels percentatges dels nous carrers o passeigs. Entre el 2000 i el 2006, dels 182 carrers batejats a Barcelona, 93 tenien noms de diferents topònims, 42 reberen noms de dona i 47, d'home."²⁸

Consultats diferents nomenclàtors de viles i ciutats de Catalunya, s'hi constata que el cas de Barcelona no és l'únic. Al *Nomenclàtor de les vies públiques de Girona*²⁹ de juliol de 2005, en el qual figuren les professions de les dones i homes que han donat nom als carrers de la ciutat, es veu que hi ha 22 vies públiques amb nom de dona. Entre les dones recordades, 4 foren mestres o professores; set, escriptores; tres, reines o comtesses; tres, pintores i/o escultores; dues, religioses; una, sindicalista; una, ex-ministra; i una, comandanta de la Companyia de Santa Bàrbara durant la Guerra del francès. També es fa al·lusió a les dones amb el topònim "Vuit de març de 1908". A més, hi ha sis vies públiques amb nom de santes (encara que n'hi ha una trentena amb noms de sants) i 11 dedicades a la Mare de Déu amb diferents advocacions. Existeix també un Portal de les Beates. El mateix dèficit presenten la resta de nomenclàtors de les capitals catalanes.

Propostes: Ampliar el nombre de reconeixements que els ajuntaments fan a les dones en batejar vies públiques amb el seus noms. També cal promoure que llocs com biblioteques, centres escolars, cívics, casals per a la gent gran o d'esbarjo rebin denominacions que homenatgin alguna dona, col·lectius de dones o fets relacionats amb la seva història com ho fa el carrer de Girona dedicat al Vuit de març, diada internacional de les dones.

Les plaques situades en els emplaçaments vinculats a una dona, o a un col·lectiu de dones o a fets i fenòmens històrics relacionats amb elles són també formes de difusió que els ajuntaments haurien de promoure. El mateix succeeix amb els mo-

28. Cia, Blanca, "Barcelona busca nombres de mujer", *El País*, 14 de gener de 2007. <http://www.elpais.com/articulo/cataluna/Barcelona/busca/nombres/mujer/elpepuespcat/20070114elpcat_9/Tes>.

29. <www.ajuntament.gi/ajuntament/ordenances/carrers.pdf>

numents i dedicar-ne a dones és un reconeixement que els dóna visibilitat i serveix a les generacions actuals de recordatori de les seves contribucions.

Recordar el nom, la vida i les aportacions de les dones del passat i actuals mitjançant el reconeixement i homenatge que implica dedicar-los un carrer, un monument, un espai de convivència o una placa, és un recurs senzill a l'abast de tots els ajuntaments.

Seria interessant que a més, del criteri d'homenatjar individualitats vinculades a la ciutat o a l'entorn més proper, s'empressin altres criteris, per exemple:

- reconèixer els col·lectius de dones, com es fa, a Sabadell on ja hi ha un carrer dedicat a les cosidores i una plaça, a les ordidores o a Barcelona, a les floristes o a les ramelleres. Així, es poden dedicar carrers, places, espais, a col·lectius com ara les tipògrafes, les llevadores, les sanadores, les filadores, les mestres, etc.; actuació que donaria visibilitat no només a individualitats sinó a grups que de forma anònima han fet contribucions imprescindibles. No cal dir que molts topònims, la major part dels quals són d'origen gremial, reconeixen tasques similars de grups que sovint foren d'homes i dones encara que la denominació ho amagui: assaonadors, traginers, boters, etc.;
- donar visibilitat a col·lectius de dones que van tenir projectes de vida alternatius, com ara les beguines, o reivindicatius, com ara les sufragistes;
- ampliar l'abast territorial de la procedència de les dones homenatjades. Algunes dones d'arreu del món, passades i presents, poden ser referents per a les dones de casa nostra; per exemple, escriptores, músiques, artistes plàstiques, científiques, pioneres en algun camp, dones que han obtingut premis Nobel, dirigents polítiques, sindicals o feministes, primeres caps de govern, etc.;
- commemorar fets i fites relacionats amb les dones, com ho poden ser la Declaració de Seneca Falls de 1848, les Eleccions del 1933 en les quals votaren per primera vegada les dones a Espanya, i un llarg etcètera.

Un exemple de bona pràctica: La bona pràctica que es ressenya és de caire comunicatiu. És molt meritòria la tasca que ha fet l'ajuntament de Sabadell de documentar en la seva pàgina web l'origen del topònim de les vies que tenen relació bé amb gent vinculada a la ciutat (*Gent nostra als carrer de Sabadell*) o amb la indústria tèxtil o amb la música (*La ciutat de la música*), tot fent, d'aquesta manera, visibles les aportacions de les dones a les quals n'és dedicada alguna.³⁰

Així, per exemple, d'Agnès Armengol i Altayó, es ressenya:

"Agnès Armengol i Altayó (Sabadell, 1852 -1934). Poetessa. De jove anà a estudiar a França, a Castres, on residí set anys. Fou una assídua col·laboradora dels diaris i revistes culturals com "Lo Catalanista", "Revista de Sabadell" o "La Llumenera" de Nova York. La seva és una poesia de caire molt tradicional. Va publicar: "Lais" (1879), "Ramell de semprevives" (1891), "Redempció" (1913), "Sabadellenques i altres poesies" (1925), "Els dies clars" (1926), "Rosari an-

30. <http://www.sabadell.cat/Nomenclator/p/index_cat.asp>

tic" (1926), entre d'altres. Era també una notable pianista i va compondre algunes peces musicals que recollí amb el títol de "Sospirs". Fou una activa impulsora de la integració de la dona en el moviment catalanista."

O, referit a Emília Claramunt, es diu:

"Emília Claramunt i Cervera (Alcoi, 1897 - Barcelona, 1950). Militant anarquista, membre de la CNT. Va ser una activista destacada durant la Setmana Tràgica (1909) i la vaga de la Seydoux (1910), indústria tèxtil llanera del barri de Gràcia. Juntament amb Balbina Pi, encapçalà la manifestació feminista i la protesta obrera en contra de l'encariment de les subsistències, durant la vaga general de 1918."

D'aquesta ressenya cal destacar que posa en relació la dona homenatjada amb una altra, Balbina Pi, i les seves activitats reivindicatives amb una causa de protesta que molt sovint tingué protagonisme femení: les reivindicacions sobre el cost de les subsistències.

O, d'Eulàlia Garriga Casals:

"Eulàlia Garriga Casals (Sabadell, 1890 - 1939). Mestra compromesa en la formació i la promoció de la dona treballadora, a l'Escola Nocturna del Sagrat Cor. Va destinar els seus béns a l'adquisició del "Cafè de les Delícies", del carrer de la Salut, per transformar-lo en aules d'estudi i formació de les noies obreres, que avui encara es coneix com a Patronat Eulàlia Garriga."

A la dita web, s'hi pot resseguir també, a partir de la constància que s'hi fa de la data d'aprovació del topònim, la història de la incorporació al nomenclàtor sabadellenc de noms de dones relacionades amb alguns dels camps recollits. Si bé deu haver-hi a Sabadell denominacions de vies que prenen el seu nom de dones que no tenen a veure amb cap d'aquests camps, totes les que s'hi ressenyen són denominacions recents, entre 1985 i l'actualitat, amb l'excepció de la dedicada a Maty Mont (Matilde Montcusí i Peiry), artista de varietats, a qui va dedicar-se un carrer el 1928, dos anys després de la seva mort.

Aquesta iniciativa és encomiable perquè per donar visibilitat a les dones i les seves activitats no n'hi ha prou amb dedicar-los vies o plaques ja que el mer nom no permet conèixer qui eren. A més, de vegades, una denominació no és prou clara i cal fer esment explícit a què o a qui al·ludeix. Al nomenclàtor que acompanya la guia *Ciudadanes...* editada el 2006 per l'ajuntament de Barcelona, aclareix alguns topònims com, per exemple, Passatge Vilaret "Per Antònia Vilaret, propietària dels terrenys" o Carretera de la Bordeta, "Barri que va créixer entorn del camí ral que anava de la Creu Coberta a l'Hospitalet, a partir d'un edifici al costat de la Riera Blanca, que, ja al segle XVI, feia d'hostal, edifici al qual s'anomenà la Bordeta, segons diu la llegenda, perquè un dels hostalers va adoptar una criatura de la borderia". (Simó, 242 i 225)

3.1.3. Guies de dones i rutes urbanes i rurals

L'any 1995, l'ajuntament de Barcelona publicava la *Guia de dones de Barcelona* d'Isabel Segura, el projecte de la qual havia estat guardonat amb el premi 8 de març-Maria Aurèlia Capmany de 1993. En la presentació Eulàlia Vintró i Castells i

Carolina Homar i Cruz, aleshores regidores de l'Àmbit de Benestar Social i d'Afers Socials respectivament, constataven:

“Quan s’escriu la història d’una ciutat o d’un país la majoria de les vegades s’escriu una història protagonitzada pels homes, tot i que no hi ha dubte que les dones hi han participat de manera tant o més activa. Les històries oficials acostumen a ser històries d’homes escrites per homes, que parlen dels fets socials i polítics que han protagonitzat i que després han monumentalitzat. La història real d’una ciutat és la història dels homes i dones que hi han viscut i que l’han construït, els uns des del protagonisme dels espais públics i les altres des de l’anonimat, el silenci i la invisibilitat.” (7)

Anonimat, silenci i invisibilitat són situacions i espais on les dones han estat col·locades i dels quals les han anat traient publicacions com la *Guia de dones de Barcelona*, que fou pionera d’un tipus de recerca i publicació que s’ha continuat fent per a altres ciutats. Són estudis que tracen itineraris que permeten visualitzar com les dones han viscut i viuen el seu entorn, les seves activitats i espais de sociabilitat, també conèixer els monuments, carrers, plaques, etc., amb els quals se les recorda i ret homenatge.

Quan el 2006, l’ajuntament de Barcelona va publicar la guia *Ciudadanes. Ruta de les dones de Barcelona*, la confecció de la qual havia iniciat Isabel Segura i va acabar Isabel-Clara Simó, en la Presentació signada per Jordi Portabella i Calvete, l’autor afirmava que es tractava d’“un llibre editat des de l’Institut del Paisatge Urbà amb l’esperança que arribi un dia en què ja no sigui necessari, perquè totes les guies de Barcelona parlin també de les nostres ciudadanes amb normalitat”. (11) Llibres com aquest són necessaris ara i també quan totes les guies estiguin normalitzades perquè aleshores seran testimonis, fites precioses del llarg camí recorregut per reconstruir les tradicions femenines.

Propostes: Dins l’oferta cultural i de lleure, tant l’adreçada al públic local, especialment l’escolar, com al foraster (turisme), els municipis poden promoure rutes i itineraris que ressegueixin les petjades de les dones. Aquestes activitats requereixen una recerca prèvia de la documentació necessària per al seu disseny, que pot ser encarregada pel propi ajuntament. Els llocs a visitar poden ser d’índole molt diversa: des dels safareigs, fonts i mercats municipals, a espais de vida i formació, com ara una l’escola on una mestra va exercir la docència d’una forma que mereix ser recordada. Les publicacions de Segura i Simó i altres consignades a la Bibliografia poden ser d’un gran ajut, no només en el seu aspecte contributiu sinó en el de les interpretacions que proposen i els “malentesos” i tòpics que esmicolen.

Exemples de bones pràctiques: Pel seu caràcter ben diferent es consignen dues rutes promogudes una per l’ajuntament de L’Hospitalet i una altra de promoguda pel de Palafrugell.

*Ciudadanes, rutes de les dones.*³¹

Les Rutes de les dones de L’Hospitalet vol mostrar la participació de les dones en la construcció de la ciutat.

31. A la pàgina web de l’ajuntament de L’Hospitalet es pot consultar el fullet explicatiu que conté bibliografia.

Les Rutes volen copsar l'evolució urbana de la ciutat, des dels temps en què era una societat agrària, a la industrialitzada, i fins avui que és una societat de serveis, i inserir, en aquest context històric, la participació de les dones en la construcció de la història de L'Hospitalet.

Del record del pas de les dones per la història de la ciutat hi ha fites, espais encara dempeus, que ens permeten reconstruir-ho.

RUTA 1. La vila vella i una gran fàbrica.

1) Museu d'Història de L'Hospitalet

Al Museu regularment s'hi pot trobar exposada obra de dones i conèixer la seva relació amb la ciutat. La figura mitològica femenina de Medusa és la marca del Museu.

2) Carrer del Xipreret

Visita a un entorn preindustrial, amb habitatges populars i safareig.

3) Ajuntament de L'Hospitalet

La primera regidora de l'Ajuntament va ser Justa Goicoechea, el 1934.

4) Mercat del Centre

Espai de trobada i d'intercanvi de sabers. Espai de treball on es venen aliments i on venedors i venedores tenen cura de les persones que hi compren.

5) Tecla Sala

Antiga fàbrica tèxtil, reconvertida avui dia en centre cultural, la propietària de la qual era una dona, i on la majoria de mà d'obra eren dones.

RUTA 2. Les viles noves (1a part): de Santa Eulàlia a Bellvitge

1) Plaça de Maria Artigal.

Maria Artigal Bosch va ser mestra de Santa Eulàlia entre 1931 i 1939, i una de les impulsores de la renovació pedagògica que va tenir lloc durant la Segona República.

2) Plaça i escola Milagros Conserneau i Sabaté

Milagros Conserneau i Sabaté va ser una altra mestra molt notable dels barris de Collblanc i la Torrassa.

3) Mercat de Santa Eulàlia

Espai de trobada i d'intercanvi de sabers. Espai de treball on es venen aliments i on venedors i venedores tenen cura de les persones que hi compren.

4) Biblioteca, carrer de Pareto, 22

Aquesta biblioteca disposa d'un fons bibliogràfic especialitzat en dones.

5) CAID, carrer de Santa Eulàlia 101

El CAID, Centre d'Atenció i Informació a la Dona, és una de les conseqüències de les lluites de les dones dels anys setanta.

6) Guarderia El Passeig (TinTín) carrer de França 61-69

La consecució de la Guarderia TinTín, constitueix un símbol de la reivindicació persistent que les dones van dur a terme durant els anys setanta per demanar serveis que milloressin la qualitat de vida als barris.

7) Ermita de Bellvitge

A l'època visigòtica Amalvígia, era propietària d'una finca que hi incorporava una ermita. Actualment aquesta ermita es conserva, tot i que molt modificada.

La ruta "Solitud" és rural, organitzada pel Centre Municipal d'Educació amb la col·laboració de l'Espai Dona i l'Associació Suport a la Dona de Palafrugell s'emmarca en els actes commemoratius del 8 de març.

Sortida "Solitud"

Ruta literària pel Montgrí. L'ermita de Sta. Caterina, situada en una vall del massís del Montgrí, va servir d'inspiració a l'escriptora Caterina Albert per a la novel·la *Solitud*. En aquesta ruta resseguirem els fets més destacats de l'acció de la novel·la. I, si el dia és clar, gaudirem de les millors vistes de l'Empordà des del cim.

3.1.4. Promoció de la recerca

Les propostes fetes als apartats anteriors, totes en la línia de crear o ampliar espais de reconeixement de les dones i la seva història i contribucions, necessiten d'una tasca de recerca per tal de ser viables. Sovint la intenció d'emprendre actuacions en aquesta direcció es veu limitada per la manca de dades i relats.

No cal dir que els llocs de recerca per excel·lència són les universitats i altres institucions acadèmiques; ara bé, la història local, feta a partir dels documents conservats al municipi, comarca o a arxius generals i de la memòria de persones vinculades al municipi és sovint empresa fora, o en paral·lel, de les institucions acadèmiques. Cal que les administracions promoguin aquest tipus de recerca i la seva difusió.

Propostes: Una forma de donar suport a la recerca és incentivar-la amb premis, beques, etc., també facilitar a qui investigui el contacte amb les institucions acadèmiques que puguin orientar els treballs empresos i comprometre's a difondre'ls per diverses vies (publicació, ressenya als mitjans de comunicació, etc.). Actualment, a més de les persones que treballen de forma professional o amateur en la recerca història d'àmbit local o comarcal i els i les estudiants universitàries d'història, l'alumnat de batxillerat realitza un treball de recerca que pot orientar-se en aquesta direcció.

Exemples de bones pràctiques: Són molts els ajuntaments i entitats ciutadanes o associacions de dones que han promogut la recerca en història de les dones i que han publicat monografies de recuperació interessants. Així, entre d'altres, els ajuntaments de Barcelona, Lleida, Sitges, Valls, Sant Feliu de Llobregat, Sant Boi de Llobregat, Sant Cugat del Vallès, Sabadell i Badalona.

A tall d'exemple, recordar que la regidoria de Participació ciutadana i Promoció de la Dona de la Paeria (Ajuntament de Lleida) promou diverses beques i premis: la Beca Cristina de Pizan, el Premi MILA de periodisme i el Premi Baula, tots tres relacionats amb l'estudi o la difusió de les activitats de les dones.

L'Ajuntament de Girona promou la beca "8 de març" a la recerca de la memòria històrica de les dones de Girona". La publicita així:

"L'Ajuntament de Girona convoca la beca "8 de març", de recerca de la memòria històrica de les dones a Girona, amb l'objectiu d'aportar dades noves sobre el paper que han tingut les dones gironines al llarg de la història de la ciutat.

Tradicionalment, la historiografia ens aporta bona part dels elements amb els que socialment construïm un imaginari sobre què ha estat i com pot ser la ciutat, per tant, de què som com a comunitat. La influència de patriarcat en la historiografia ha consistit en "oblidar" quasi totalment la meitat de la població que ha fet la història: la femenina. La historiografia de la que disposem ara, de fet és la història d'una meitat de la població explicada a si mateixa. És a dir, una història on les dones són invisibles; primer com a dones, i en gran part, també, com a personatges. Una perspectiva de recerca emergent a finals del segle xx, a cops anomenada "història de les dones", d'altres "història i gènere", intenta posar remei a aquesta discriminació "històrica".

Estimular la recuperació aquesta part de la història, que col·lectivament ens ha passat per alt, en l'àmbit de la historiografia local gironina, és l'objectiu d'aquesta beca.

El treball de recerca es pot fer des d'un vessant històric, sociològic, antropològic i/o econòmic, i ha de versar sobre el tema genèric: Les dones a Girona: la seva presència al llarg de la història".³²

L'Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat va convocar el 1997 la Beca de Recerca Nova Dona; premi atorgat anualment i que té com a objectiu aprofundir en l'estudi de diferents aspectes històrics i socials relacionats amb les dones de Sant Feliu de Llobregat i de la comarca. En la primera edició es va premiar l'estudi de Mercè Gras Casanovas *Bruixes de Sant Feliu de Llobregat. El procés a Blanca Bardiera (1578)* que fou publicat el 2000. Des d'aleshores aquest premi rep el nom de "Beca de recerca Blanca Bardiera" i s'inscriu dins del Programa de la Dona de l'ajuntament santfeliuenc amb l'objectiu de "Promoure la recerca i la recuperació de l'aportació i la presència de les dones en el passat i en el present de la ciutat". Actualment, la beca es convoca cada dos anys i la recerca premiada es publica; així, a més de l'esmentat, les obtingudes per Julia Cabaleiro Manzanedo amb *Paraules de Dones en la Premsa Comarcal. Primer terç del segle xx*, Eva Rosas Feijóo amb *Dones migrants a Sant Feliu de Llobregat* o el presentat el 2008 per M. Luz Morales Vacas, *El vol de la llançadora. El treball de les dones a la indústria tèxtil de Sant Feliu de Llobregat (1939-1975)*.

L'Ajuntament de Sant Cugat del Vallès convoca, des de l'any 2000, la beca de recerca Rosa Miquel "sobre la realitat social de la dona al nostre municipi amb el convenciment que per establir polítiques favorables a la igualtat home-dona ens calen estudis inèdits i d'alta qualitat científica que ens proporcionin una imatge documentada de la realitat de les dones a Sant Cugat del Vallès, tant des dels aspectes econòmics i laborals, com dels aspectes socials, culturals i afectius".

32. <<http://www.ajuntament.gi/ciutatiguallat/beca8m/index.php>>

L'any 2003, l'estudiant de batxillerat Mireia Hernández, juntament amb Carles Hernández i el professor-tutor de recerca Joan Sanromà, va rebre *ex-aequo* el Segon Premi Leonor Serrano i Pablo d'història de l'educació convocat per l'Institut Municipal d'Educació de l'ajuntament de Barcelona, pel treball de recerca de batxillerat que havia dedicat a la pedagoga Celestina Vigneaux. El 2005 fou publicat amb el títol *Celestina Vigneaux. Les cantines escolars a Barcelona i la renovació pedagògica a l'escola pública*. La publicació d'aquesta recerca ha permès conèixer l'obra d'aquesta pedagoga insigne. Cal destacar, tal com ho fa Conrad Vilanou i Torrano en la Presentació del llibre, "el lligam que la investigadora –i aquest és el cas de Mireia Hernández–, ha mantingut amb el seu espai més immediat. A banda d'estudiar en un institut de Sants, s'ha preocupat per una història que s'inicià en una zona emblemàtica del districte, com és el barri d'Hostrafancs: la cantina escolar que allà va obrir Celestina Vigneaux l'any 1907. Certament que la història –per procedir a grans generalitzacions– necessita monografies com la que ara ens ocupa, en què s'analitza la vida i l'obra d'una educadora extraordinària arrelada a una realitat social determinada". (6)

3.2. La visibilitat de les creadores actuals a les programacions

Encarar les programacions culturals amb l'objectiu que siguin representatives del quefer de les dones actuals i, alhora, dels seus interessos i de les seves demandes, és una tasca difícil. Són molts els prejudicis que llasten la mentalitat encara dominant en relació amb què mereix ser divulgat. S'ha al·ludit en un altre apartat d'aquesta publicació a la qüestió de la "qualitat" que és sovint l'excusa per a l'exclusió de les dones, músiques, conferenciants, artistes i creadores, en general, etc. de les programacions. Aquest prejudici, a més de ser-ho, sovint amaga el desconeixement que es té de les potencials obres i activitats programables.

A més, hi ha un biaix que amara la concepció d'allò que és "digne" de ser inclòs en les programacions culturals i de lleure; es tracta de la jerarquització que s'estableix entre les diverses manifestacions de la creativitat. Resumint molt, la distinció entre "Cultura" i cultura, que s'ha tractat a l'apartat "L'abast del terme cultura", barra el pas a moltes de les contribucions passades i presents de les dones.

És evident que no és el mateix programar, per exemple, per al Gran Teatre del Liceu o el Teatre Nacional de Catalunya que programar una festa major d'un municipi petit. Aquí sí que la qüestió de recursos, a més de les característiques del públic i l'àmbit territorial al quals s'adreça la proposta, fa que aquestes programacions no siguin paragonables. Tanmateix, hi ha un seguit criteris generals que sí que han de poder ser aplicables a tota mena de programació cultural. En termes generals, aquests criteris s'han de basar en un estudi previ de l'impacte diferencial que la programació o l'activitat pot tenir per als diferents grups i col·lectius.

Propostes: Caldrà parar atenció en els possibles biaixos androcèntrics o sexistes que puguin viciar els continguts programats: s'hi dona la mateixa visibilitat i protagonisme a les dones que als homes? Els encàrrecs i contractacions són numèricament equitatius? Són representatius dels diferents quefers i camps en els quals treballen creadores i creadors? S'han estudiat a fons totes les possibilitats d'oferta cultural o es funciona per estereotips? Es prioritza l'"alta cultura" enfront la cultura popular o les aportacions de col·lectius minoritzats o marginalitzats? Les comissions que dissenyen i/o aproven les programacions són paritàries quan al nombre de dones i d'homes que les integren? S'han establert mecanismes de participació democràtica

per al disseny de les programacions? S'han consultat associacions i grups de dones a l'hora de donar per bona una programació? Es pensa en els horaris del públic potencial? Es tenen altres factors que limitin la participació en el gaudi de les activitats programades? Es fan estadístiques d'assistència i enquestes de satisfacció desagregades per sexe i grup d'edat? En definitiva, se situa les dones, de totes les edats i condicions, també en el centre?

Actualment força institucions inclouen dins de les seves programacions culturals activitats que fan visibles les contribucions de les creadores, ja siguin exposicions, audicions musicals, cicles de conferències, etc., i també fan propostes culturals adreçades prioritàriament a les dones. Ara bé, costa més que facin revisions de les programacions a partir de criteris com els exposats. Les dues línies de treball no són incompatibles, tot el contrari, però s'ha de subratllar que si al costat d'un cicle de cinema de dones, per exemple, es programa una altra activitat amb continguts i enfocament sexistes, el cicle esmentat esdevé un pedaç i no s'avança en la línia dels objectius proposats.

Exemples de bones pràctiques: Els exemples de programacions que donen visibilitat a les creadores i satisfacció a la demanda de les dones són d'índole diversa. Hi ha espais i centres de cultura de dones l'objecte dels quals és aquest; així, el Centre de Cultura de Dones Francesca Bonnemaison de Barcelona; també programacions de llarga tradició com, per exemple, la Mostra internacional de films de dones de Barcelona, que el 2008 celebra la seva 16a. edició³³, o la mostra Femart promoguda per Ca la dona, que el 2008 celebra la seva 14a. edició³⁴, o les activitats de dones programades al Centre Cívic Casa Elizalde de Barcelona (música, arts plàstiques, cinema) o les realitzades al Casal de la dona de l'ajuntament de Lleida així com per altres entitats públiques o associatives. El nombre de programacions d'aquest tipus és creixent i suficientment nombrós com per no poder ser inventariat en aquesta publicació.

Encara que no es pugui detallar aquí tot l'ampli ventall d'activitats culturals, des de les més ambicioses a les més modestes, que s'han anat produint en els darrers anys, sí que cal recordar que algunes de les institucions i associacions esmentades i altres fan un tipus de programació que és adaptable a altres espais ja sigui com a idea o en el format original tot contractant-la; és el cas, de la bateria de propostes que es recullen en la web del Servei de Promoció de Polítiques d'Igualtat Dona-Home de la Diputació de Barcelona.³⁵

Els dos exemples de bona pràctica en el camp de la programació que es descriuen a continuació s'han escollit el primer per la seva grandària i projecció i el segon, modest quant a dimensions i ressò, pel model de participació que implica i la reivindicació de les tradicions femenines que comporta.

En l'edició de 2008 de *Sónar* es vol donar rellevància a les aportacions musicals de les dones en els camps d'avantguarda. És interessant que aquesta visibilització es faci dins, i no en paral·lel, d'un esdeveniment del món musical amb molta projecció i grans mitjans per organitzar-lo; és, precisament, per aquest motiu que val la pena consignar-lo ja que posa de manifest que en tots els camps es pot acomplir l'objec-

33. <<http://mostra.dracmagic.cat/>>

34. <<http://www.caladona.org/femart/>>

35. <http://www.diba.es/dones/catalog_activitats.asp>

tiu de l' "excel·lència" que sovint preocupa a les persones que organitzen esdeveniments culturals. En relació a l'edició per al 2008, a la web de Sónar s'hi pot llegir:³⁶

El "factor femení"

Diuen els psicòlegs que a l'interior de cada persona hi ha una part masculina i una part femenina. Al món de la música, el "factor femení" ha suposat una presència forta i constant; les dives de l'òpera, les muses de l'afterpunk, les ferotges riot-grrrls... A l'electrònica, DJs com Jeff Mills o Richie Hawtin han sabut sempre que les dones són les principals pobladores de la pista de ball. I no podem oblidar que va ser una dona, Donna Summer, qui va trencar la barrera que hi havia entre música de ball i avantguarda.

Femení i masculí

En què consisteix el "factor femení" On resideix? Com s'expressa a través de la música? Què té en comú i en què es diferencia del "factor masculí"? Empatia i simpatia, emocionalitat i intuïció han estat qualitats suposadament femenines enfront de l'agressivitat, l'individualisme, l'estoïcisme i el racionalisme tradicionalment masculins. Sentiment versus reflexió, imaginació contra càlcul. Són llocs comuns transmesos de generació en generació i convertits sovint en instrument de dominació. Psicòlegs, sociòlegs, filòsofs i estudiosos també ho discuteixen des de fa segles.

No és casual que a la programació de Sónar 2008 hi hagi una notable presència d'artistes femenines, feministes i feminitzants. Personalitats de diferents estils i orígens, homes i dones amb talent, idees i gosadia, capaços de mostrar el seu costat més sentimental i vulnerable. Davant del fet de la creació artística res importa: feminitat i masculinitat es barregen, s'alternen i es combinen, però és fàcil constatar que el factor femení és una presència de pes a les més divertides, atrevides i innovadores proposades de l'actualitat.

En un món musical en perpetu procés de bastardització, les etiquetes es queden curtes; a l'artista se'l defineix segons les seves qualitats i cal referir-se a les idees, sensacions i sentiments que una música pot inspirar a qui l'escolta. Així doncs, un factor com la feminitat es converteix en element musical. Ja sigui la feminitat mística de les bruixes i les sibil·les; la feminitat arrogant de les amazones, les guerrilleres i les valquíries; la feminitat seductora de les heteres, les geishes i les vampiresses; o la feminitat generosa de les mares i les curanderes. I, evidentment, també la feminitat rara i a vegades tímida que viu a l'inconscient masculí.

Valquíries, bruixes, heteres i curanderes

M.I.A. i **Tara de Long**, colorista i exòtica la primera, severa i intensa la segona, són guerrilleres urbanes unides pels seus comentaris socials i les seves denúncies malgrat l'enorme distància que separa l'èxit d'una de la vocació alternativa de l'altra. I, si parlem de gosadia en versió femenina, cal referir-se necessàriament a **Mar Sellars**, fundadora de **The Duloks**, potser el grup més imprevisible i provocador de Sónar 2008. En canvi, tres noies que es fan dir **Northern State**, igual que **Kid Sister**, la protegida de Kanye West, s'estimen més rapejar sobre els temes que interessen a les dones.

36. <<http://www.sonar.es/portal/ca/home.cfm>>

Tres-cents anys enrera haguessin estat llançades a la foguera per bruixes dones que ara ens fascinen i emocionen com la dolça i andrògina **Melanie Valera**, que es fa dir **Tender Forever**, o l'oriental **Yukimi Nagano**, cantant de **Little Dragon**. **Laura B. Darlington**, la meitat femenina del duo californià **The Long Lost**, posseeix un falset inquietant, gèlid i màgic, i, amb els seus ritmes lleugerament trastocats, el so atmosfèric, aquós i líric de Flying Lotus, podria servir de banda sonora per a algun aquelarre celebrat d'aquí a mil anys en una galàxia llunyana.

Un altre californià, **Daedelus**, és un artista masculí la música del qual trenca estereotips. Experimental i absurd, ha trobat el seu propi "so de l'amor", desconcertant però ideal per als jocs de seducció del segle XXI. **Alison Goldfrapp** i **Róisín Murphy** són veritables dives dels temps moderns, sofisticades i glamouroses. La gentil **Miss Kittin**, vella amiga de Sónar, és una de les ingènues perverses que, com **Camille** i **Yelle** atreuen i enamoren amb la seva joventut, frescor i atreviment.

El "factor femení" es pot manifestar en forma de tònic reconfortant i revitalizador, com la sòlida veu d'Alison "Alf" Moyet, que s'inspira en les clàssiques vocalistes del soul, el jazz i el blues, o les percussions insòlites dels congolesos Konono N°1. Als nostàlgics els agradarà saber que Alf torna a cantar amb el seu descobridor Vince Clarke. La intrèpida padrina dels clubs alternatius londinencs, **Mary Anne Hobbs**, locutora de la Radio 1 de la BBC i reportera de NME, ens presentarà, també, els seus últims protegits en una de les festes nocturnes del Sónar.

Com va dir el poeta, "L'Etern-Femení ens permet avançar" Benvinguts al Sónar 2008!

Es tracta d'una proposta difícilment exportable a àmbits territorials i pressupostaris més reduïts, però donat el seu gran ressò entre el jovent cal destacar-la i seguir-ne el desenvolupament i recepció crítica.

A Palafrugell, l'Espai dona de l'ajuntament, que té, entre altres objectius els de "promocionar el saber fer de les dones, facilitar l'accés a l'oci, lleure i relacions socials, així com a la cultura i el sabers" ha aixoplugat dins de la seva programació una proposta promoguda pel grup *Les teixidores* que desenvolupa les seves activitats en aquest espai municipal.

El grup *Les teixidores* està integrat per diferents tipus de dones, sobretot dones grans, que es troben un cop per setmana per cosir, fer mitja, ganxet, patrons, pintar sobre roba, etc. Aquestes trobades són moments d'intercanvi –s'hi ensenya i s'hi aprèn–, de suport, de reconeixement mutu i de transmissió de sabers i experiències. El 2007, *Les teixidores* van idear una activitat per fer visible la seva denúncia de la violència masclista. Es tractava de teixir una bufanda, la Bufanda de la pau, feta passada a passada per les diverses dones que hi volguessin col·laborar; es portava als barris, tot explicant-ne la idea i finalitat, o a les veïnes i amigues. El conjunt dels fragments es va presentar en un acte col·lectiu al Teatre Municipal el 25 de novembre, Dia internacional contra la violència envers les. Allà es va continuar teixint i després es van cosir tots els fragments: la bufanda final tenia una llargada de més de seixanta metres. El 2008 es penjarà a la torre de Can Mario.

Són molts els grups de dones que es troben, sobretot als casals i centres cívics, per practicar habilitats com la costura o d'altres de relacionades, la cuina, la decoració floral, la cura –exercicis de manteniment, de relaxació, de meditació, de memòria, etc.–. Aquestes activitats tenen una dimensió de lleure i també una de sociabilitat i transmissió de saber i encara, un altra, es pot afegir, de cultural si s'entén la cultura

com el conjunt d'activitats adreçades a viure i sostenir la vida. Ara bé, poques vegades se les pensa i reconeix en aquesta dimensió, fins i tot, són menystingudes o concebudes com a assistencials, adreçades a dones amb mancances, quan els seu coneixement és una riquesa producte de segles de pràctica. I seria bo que s'analitzessin des d'aquesta perspectiva i es promoguéssin que, com en el exemple de *Les teixidores* presentat, tinguessin la visibilitat que mereixen.

En la mateixa línia de donar reconeixement a les tradicions culturals de les dones hi ha experiències magnífiques com la promoguda conjuntament per l'Associació de Dones Immigrades E'Waiso Ipola, l'Associació de Dones Immigrades Yemanjá i Centre de Cultura de Dones Francesca Bonnemaïson amb el suggeridor nom de *Brodats de dones* que consisteix en trobades per contar contes d'arreu de món en els quals "dones de diferents orígens recorden les seves dones grans, dones grans recorden les seves joves, i en format de contes, lectures i representacions, a cada una de les sessions es van fent presents les històries i brodat de les dones".

I encara dins de programacions, mereixen especial esment les activitats que arreu del país es fan en relació amb la commemoració del Dia internacional de les Dones (8 de març); commemoració de caire reivindicatiu que cal continuar celebrant i que és un esdeveniment ben adient per donar-hi a conèixer el pla municipal de polítiques de dones, les activitats de les associacions de dones i entitats, a més de recordar les reivindicacions pendents i les fites assolides.

3.3. Les pràctiques comunicatives

Tots els objectius proposats en aquesta publicació apunten cap a la construcció i l'enfortiment d'un imaginari que vagi desplaçant l'androcèntric que transmet i valida la cultura dominant. I una forma principal de transmissió, i per la mateixa raó de validació, de la mirada androcèntrica ha estat l'ús sexista de la llengua en les pràctiques comunicatives acompanyat de la resta de llenguatges emprats en la construcció i difusió d'idees –imatges, gests. La denúncia de l'absència de les dones del simbòlic que és la llengua va ser una de les primeres que va emprendre el moviment feminista; ara el debat s'ha estès a tots els àmbits i instàncies, des de les acadèmies de la llengua a la premsa. Alhora que els canvis ja són notables també ho són les resistències que provoca, algunes d'elles pregonament masclistes.

El paper exemplar que correspon a les administracions s'ha de complir de forma escrupulosa en el terreny de les pràctiques comunicatives: en la difusió (premsa, ràdio, televisió, publicacions, pòsters, webs), en els discursos, en els formularis, en la retolació, en l'elaboració i difusió a la ciutadania, i especialment en els centres educatius, de manuals per a un ús no androcèntric de la llengua.

Existeix una amplíssima bibliografia al respecte que inclou des de manuals generals per a les bones pràctiques, fins a propostes molt detallades adreçades a algun àmbit que poden ajudar en aquest sentit i també cal recórrer a assessoraments quan siguin necessaris.

A la Bibliografia s'inclouen nombroses referències a llibres i fullets sobre aquest tema, entre les quals destaquem la recent *Educamos nombrando* ja que és un recull de les publicacions que les administracions de les diferents comunitats autònomes han editat sobre la qüestió. A la Introducció d' *Educamos nombrando* s'hi explica de l'orientació de les publicacions que inventaria:

“A l’Encuentro de Intercambia 2006 hi han participat Organismes d’Igualtat i Administracions educatives de diverses Comunitats Autònomes, que han compartit publicacions i projectes relacionats de forma específica amb el llenguatge que anomena el femení i el masculí, així com altres iniciatives que ho han tractat de forma indirecta.

Aquesta publicació reflecteix el treball realitzat per part d’aquests Organismes d’Igualtat i Administracions educatives en los darrers anys per aconseguir la igualtat efectiva de dones i homes i mostra com el llenguatge és fonamental per transformar la realitat de manera que nenes, nens, dones i homes puguin viure i relacionar-se sense violència. La publicació inclou també aportacions de Comunitats Autònomes que no van participar en l’Encuentro però que han mostrat interès en donar a conèixer el seu treball.

L’Instituto de la Mujer i el Ministerio de Educación y Ciencia, que han organitzat aquest Encuentro, paren una atenció especial al llenguatge que s’utilitza, s’ensenya i s’aprèn a les aules. Es tracta que aquest no reproduïxi els estereotips sexistes propis d’un model de societat que pertany al passat, però que a vegades continua resistint-se amb violència a las transformacions portades al món gràcies a la revolució pacífica i ferma de las dones.

[...] El moviment de les dones, el pensament i la practica política feminista han assenyalat la importància de parlar en femení i en masculí i d’evitar l’androcentrisme i el sexisme lingüístic per tal que ambdós sexes pugem comprendre, habitar i transformar el món sense violència, a través de les paraules que diuen allò que és sense ocultar, negar, menysprear o infravalorar el femení.”

Proposta: A l’apartat “La representació d’homes i dones en la llengua” de la Primera part d’aquesta publicació ja s’ha tractat a bastament la qüestió de la llengua; només recordar aquí que el criteri principal que cal tenir present en escriure, en parlar, és respectar la realitat que es vol anomenar i preguntar-se en cada ocasió de qui es parla: dels artistes, dels filòsofs, dels ciutadans, dels veïns, dels estudiants? Així doncs, *només* dels homes que han conreat l’art, la filosofia, els homes subjectes de drets, habitants de tal lloc o que estudien o bé s’està parlant d’homes i dones, noies i nois i llavors caldrà incloure reconèixer la seva existència a través d’un ús acurat de la llengua?

Més complicat és resumir propostes relatives als continguts no lingüístics que sovint vehiculen i donen suport a una visió ja sigui androcèntrica ja sigui sexista de la realitat, per exemple, anuncis que a través de les seves imatges presenten visions estereotipades de les dones i dels homes, quan no denigradores. També en aquest camp cal tenir una cura exquisida ja que la violència en els mitjans i els missatges no és innocent de la violència real contra les persones que menysprea, o objectualitza, ja sigui les dones ja sigui altres grups. L’Observatori de les Dones en els Mitjans de Comunicació és una instància de participació ciutadana que promou l’anàlisi i la visió crítica dels mitjans de comunicació en tots els seus formats (informatius, de ficció, publicitaris, d’entreteniment, etc.) des de la perspectiva de les dones. Vint ajuntaments donen suport, actualment, a la iniciativa endegada al setembre de l’any 2000 per 5 ajuntaments del Baix Llobregat.³⁷

37. <<http://www.observatoridelesdones.org/>>

Exemples de bones pràctiques: També aquí s'han escollit només dos exemples. Un del camp dels manuals de suport a la transformació dels usos de la llengua i l'altre del camp de la difusió.

Per iniciativa de la Unió de Federacions Esportives de Catalunya els anys 2007-2008 es va publicar la col·lecció en cinc volums *Esports, dones i llengua*. Tots cinc han estat redactats per Eulàlia Lledó Cunill; i en ells s'hi fan propostes per a la redacció de documents com ara estatuts d'entitats esportives, normatives de competició, reglamentacions i documents administratius, manuals d'aprenentatge, reglaments de règim interior i reglaments d'ús d'una instal·lació esportiva.

En el pòster per a la difusió d'aquest material s'hi diu:

“Les dones, les esportistes, existeixen, fan actuen, saben, interrelacionen, comparteixen, són protagonistes de les seves vides i de les seves actuacions; és, per tant, lògic tenir-les en compte. Una de les maneres de fer-ho és que tinguin un lloc en la llengua, que siguin presents en l'àmbit d'aquest simbòlic tan essencial.

- Perquè tot allò que no s'anomena té una vida més precària i és més complicat tenir-ho en consideració; té una existència més obscura i opaca
- Perquè és difícil parlar d'allò que no té nom, perquè és fàcil que quedi en les vores o en els marges
- Perquè no és fàcil pensar i tenir en compte el que o no es diu o no s'anomena pel seu nom
- Perquè la llengua sempre té una solució o altra per visibilitzar, representar i anomenar les dones
- Perquè la llengua no sigui una cursa d'obstacles traïdors per a les dones
- Perquè les esportistes no quedin fora de joc”.

El grau de detall en el qual entra la publicació queda també reflectit en el resum que se'n presenta al material de difusió abans esmentat:

[...] aquesta sèrie analitza la presència de les dones i dels homes en la llengua. L'anàlisi es fa a partir de l'estudi d'un ampli ventall de documents que tracten diversos aspectes relacionats amb l'esport. Un cop estudiats, l'objectiu fonamental dels cinc volums és proposar solucions als problemes detectats, així com redaccions alternatives amb vista a omplir absències pel que fa a la visibilització i a la no exclusió de les dones en la llengua i, per tant, en l'esport. S'ha procurat que les solucions que s'ofereixen fossin al màxim de diversificades amb la pretensió que serveixin com a model per a revisar documents similars”.

Així doncs, les intencions de la publicació són clares: posar de manifest que un ús poc acurat de les possibilitats que ofereix la llengua pot falsejar la realitat i dotar d'eines a qui les necessiti per revisar i evitar els biaixos androcèntrics i sexistes que vicien les normes apreses i encara dominants.

En el camp de la difusió s'ha escollit ressenyar *ZonaDona. Portal gironí de les dones*, impulsat per la Comissió Ciutat i Igualtat, òrgan de participació municipal de les entitats gironines que treballen per la igualtat entre homes i dones a Girona, que s'ha creat amb el suport de l'Institut Català de les Dones i de l'Ajuntament de Girona.

ZonaDona recull notícies relatives a iniciatives relacionades amb les polítiques de dones, també conté una agenda d'activitats i nombrosos enllaços a pàgines gironines, catalanes i espanyoles que agrupen recursos en els camps de la prevenció i lluita contra la violència sexista, la cultura, la formació, la coeducació, la salut, la família i un llarg etcètera. També s'hi poden trobar nombroses publicacions on-line.

ZonaDona és exemplar en el seu disseny i contingut i pot orientar els ajuntaments que desitgin crear una eina similar o incloure en la web municipal un apartat específic de polítiques de dones.

Bibliografia, portals i pàgines web¹

- *I Pla de les polítiques d'igualtat de gènere a Lleida 2006-2010*. PAERIA (Ajuntament de Lleida). Disponible a: <http://participacio.paeria.cat/promociodona/serveisprogrames/promocio/pla_politiques_igualtat.asp>
- *II Pla Municipal d'Igualtat d'Oportunitats per Dones i Homes a Les Franqueses del Vallès (2008-2011)*. Ajuntament de Les Franqueses del Vallès en conveni amb la Diputació de Barcelona, febrer, 2008. Disponible a: <<http://www.lesfranqueses.cat/pdf/pla-igualtat-2008-2011.pdf>>
- *V Pla d'acció i desenvolupament de les polítiques de dones a Catalunya (2005-2007)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya ICD, 2006. Disponible a: <http://www.gencat.net/icdona/docs/v_pla_cat.pdf>
- BAQUÉS, Josep; BARÓ, Robert. *Gent nostra als carrers de Sabadell*. Sabadell: Centre de Normalització Lingüística de Sabadell, 1995.
- BENGOCHEA, Mercedes. *Sugerencias para evitar el sexismo en el lenguaje administrativo*. Santander: Dirección General de la Mujer, Gobierno de Cantabria, 2005.
- BENGOCHEA, Mercedes; CALERO, María Luisa. *Sexismo y redacción periodística. Guía de estilo 2*. Valladolid: Junta de Castilla y León, 2003.
- BIRULÉS BELTRAN, Fina. "Feminismes". *Cicle de conferències 2006*, Barcelona: ICD, 2007, pp. 11-29.

---

1. En aquesta Bibliografia s'hi recullen exclusivament els llibres, articles, documents i portals o pàgines web als quals s'hagi fet referència al llarg d'aquesta publicació. No és, doncs, eshaustiva sobre la temàtica tractada.

- – “Les dones i la política” a *Dia Internacional de les Dones 2004*. Barcelona: ICD, 2004, pp. 15-31.
- BOCCHETTI, Alessandra. *Lo que quiere una mujer*. Madrid: Cátedra, 1996.
- BUSTELO, María; LOMBARDO, Emanuela (eds.). *Políticas de igualdad en España y en Europa. Afinando la mirada*. Madrid: Cátedra, 2007.
- CARRASCO, Cristina (responsable). *Estadístiques sota sospita: proposta de nous indicadors de l'experiència femenina*. Barcelona: ICD, 2006.
- *Constitució espanyola* [1978]. Barcelona: Publicacions del Parlament de Catalunya, 1983.
- DANTO, Arthur C.. *El abuso de la belleza: la estética y el concepto del arte*. Barcelona: Paidós, 2005.
- *De les dones a la llengua. (Reflexions en femení)*. Barcelona: Oficina Tècnica del Pla d'Igualtat de la Diputació de Barcelona, 2000.
- *Dels fons a la superfície: obres d'artistes catalanes contemporànies anteriors a la dictadura franquista*. Barcelona: Centre de Cultura de Dones Francesca Bonnemaison, 2008.
- *Diagnosi de gènere i igualtat d'oportunitats, de l'Ajuntament de les Franqueses del Vallès*. Secció Tècnica del Pla d'Igualtat. Diputació de Barcelona. Document elaborat per Marta Suero, agent d'Igualtat d'Oportunitats, abril 2004. Disponible a: <<http://www.lesfranqueses.cat/socials.php>>
- *Dones, els camins de la llibertat*. Barcelona: Museu d'Història de Catalunya, 2008.
- Drac Màgic. Disponible a: <<http://www.dracmagic.cat/>>
- *Educamos nombrando: iniciativas de Organismos de igualdad y Administraciones educativas sobre lenguaje y cambio cultural*. Madrid: Instituto de la Mujer, 2007.
- ELEJABEITIA TAVERA, Carmen (Equipo de Estudios). *Mujeres inmigrantes en la educación de personas adultas*. Madrid: CIDE i Instituto de la Mujer, 2006. (Paper i CD-ROM)

- *Els nostres carrers porten nom de dona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Districte de Sarrià- Sant Gervasi, 2006.
- *Enquesta de consum i pràctiques culturals. 2006*. Generalitat de Catalunya. Idescat, 2007. Disponible a: <<http://www.idescat.net/novetats/?id=261>>
- *Esports, dones i llengua* (col·lecció de cinc volums). Barcelona: Unió de Federacions Esportives de Catalunya, 2007.
- *Estatut d'autonomia de Catalunya (2006)*. Disponible a: <<http://www.gencat.net/generalitat/cat/estatut/>>
- *Fotògrafes pioneres a Catalunya* (Catàleg de l'exposició). Barcelona: ICD, 2005.
- GARCÍA VALDÉS, Olvido. *Teresa de Jesús*. Barcelona: Omega, 2001.
- GENSANA RIERA, M. Àngels. *Informes d'impacte de gènere*. Barcelona: ICD, 2005.
- HERNÁNDEZ, Mireia; HERNÁNDEZ, Carles; SANROMÀ, Joan. *Celestina Vigneaux. Les cantines escolars a Barcelona i la renovació pedagògica a l'escola pública*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut d'Educació, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.
- INSTITUTO CANARIO DE LA MUJER. SERVICIO DE PLANIFICACIÓN Y PROGRAMAS. *Orientaciones sobre uso no sexista del lenguaje administrativo*. [s.l.]: Instituto Canario de la Mujer, 2006.
- INSTITUTO ARAGONÉS DE LA MUJER Y ASOCIACIÓN DE LA PRENSA DE ARAGÓN. *Propuestas para la eliminación de los estereotipos sexistas en la comunicación informativa. Guía de buenas prácticas*. Departamento de Presidencia y relaciones institucionales del Gobierno de Aragón, 2003.
- INTRESS. *Guía de bienvenida para la mujer inmigrante*. [s.l.]: Institut Balear de la Dona. Conselleria d'Inmigració i Cooperació. Conselleria de Presidència i Esports. Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales, 2006. (Editada en català, castellà, francès, anglès, xinès i àrab).
- *La ciutat de les dames. Dona i creació artística a Girona (segles X-XVIII)*. (Catàleg de l'exposició celebrada al Museu d'Història de la Ciutat, març-juny de 2008). Girona: Ajuntament de Girona, 2008.

- LARRAURI, Maite. "Prólogo: La diferencia como estilo" a BOCCHETTI, Alessandra. *Lo que quiere una mujer*. Madrid: Cátedra, 1996.
- LERNER, Gerda. *La creación del patriarcado*. Barcelona: Cátedra, 1990.
- – *The Creation of Feminist Consciousness. From the Middle Ages to Eighteen-seventy*. Nova York i Oxford: Oxford University Press, 1993.
- LLEDÓ CUNILL, Eulàlia. *De llengua, diferència i context*. Barcelona: ICD. 2005. Quaderns de l'Institut, 3. Disponible a: <http://www.gencat.net/icdona/docs/q3.pdf>
- – "El lenguaje administrativo: o de cómo y cuándo administrar una lengua libre de sexismo y androcentrismo". *Políticas de igualdad de oportunidades entre hombres y mujeres en la Junta de Andalucía*. Sevilla: Instituto Andaluz de Administración Pública, 2003, pp. 83-98.
- -- *Las profesiones de la A a la Z*. Madrid: Instituto de la Mujer, 2006. Disponible a: <http://www.mtas.es/mujer/programas/educacion/materiales/lenguajenosexista.htm>
- – "Marcar les diferències: la representació de dones i homes en la llengua". *Cicle de conferències 2006*. Barcelona: ICD, 2007, pp. 57-89.
- – *Marcar les diferències: la representació de dones i homes a la llengua*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència. Document elaborat per la Secció d'Assessorament de Política Lingüística i revisat per Eulàlia Lledó (Criteris Lingüístics 6), 2005. Disponible a: <http://www6.gencat.net/llengcat/publicacions/marcar/docs/marcar.pdf>
- LLEDÓ CUNILL, Eulàlia; LÓPEZ DIÉZ, Pilar; BENGOCHEA BARTOLOMÉ, Mercedes; MARTÍN ROJO, Luisa. *Perspectiva de género en la comunicación e imagen corporativa*. [s.l.]: Emakunde-Instituto Vasco de la Mujer, 2000.
- *Lola Anglada i l'ideal del llibre* (Catàleg de l'exposició). Barcelona: Diputació de Barcelona-Xarxa de Municipis, 2005.
- LOMBARDO, Emanuela. "Políticas de igualdad de género en los ayuntamientos de Barcelona: origen, características y retos para el futuro". CAPP, núm. 25, 2002.

- *Los museos y la mujer*, monogràfic de *Museum*: (UNESCO) 171. 1991. (vol XLIII, núm. 4).
- *Marc legislatiu i competencial de les polítiques d'igualtat de gènere en l'àmbit local i propostes de futur*. (Informe elaborat pel Grup de Recerca Antígona de la UAB: Encarna Bodelón (coord.), Emília Andreu, Alba García, Helena Zarco). Barcelona: Diputació de Barcelona, Xarxa de Municipis, 2007.
- MEDINA, María Antonia. *Manual de Lenguaje Administrativo no Sexista*. Málaga: Ayuntamiento de Málaga, 2002.
- MELOSH, Barbara. "Introduction". Nov. 1994. *Gender & History*, vol. 6, núm. 3.
- MORENO, Amparo. *El arquetipo viril protagonista de la historia. Ejercicios de lectura no androcéntrica*. Barcelona: laSal, 1986.
- MURPHY, Tony R. (Compilador): *Políticas culturales públicas y creación femenina*. [s.l.]: Instituto Canario de la Mujer. Consejería de Empleo y Asuntos Sociales, 2004.
- MURPHY, Tony R. (Compilador): *Sector cultural no industrial y creación femenina*. [s.l.]: Instituto Canario de la Mujer. Consejería de Empleo y Asuntos Sociales, 2003.
- *NOMBRA. En femenino y en masculino*. Madrid: Instituto de la Mujer, 1995. Disponible a: <<http://www.mtas.es/mujer/programas/educacion/materiales/lenguajenosexista.htm>>
- *Nombra.en.red*. Madrid: Instituto de la Mujer, 2006 (Publicació i CD amb el programa informàtic nombra.en.red). Disponible a: <<http://www.mtas.es/mujer/programas/educacion/materiales/lenguajenosexista.htm>>
- *Observatori de les dones en els mitjans de comunicació*. Disponible a: <<http://www.observatoridelesdones.org/catala/default.htm>>
- *Pla de polítiques de dones del govern de la Generalitat de Catalunya, 2008-2011*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, ICD, 2008. Disponible a: <http://www20.gencat.cat/docs/icddones/Institut/Documents/pla_acció/pub_eines12.pdf>
- *Pla Local d'Igualtat de Girona*. Ajuntament de Girona. Comissió Ciutat i Igualtat. (en procés d'elaboració, gener 2008)

- *Pla Municipal d'Igualtat d'Oportunitats per Dones i Homes a Les Franqueses del Vallès (2005-2007)*. Ajuntament de Les Franqueses del Vallès en col·laboració amb el Servei de Promoció de Polítiques d'Igualtat Dona-Home i l'Associació Espais per a la Igualtat, març, 2005. Disponible a: <<http://www.lesfranqueses.cat/socials.php>>
- *Pla transversal de gènere per a la igualtat entre homes i dones a l'acció municipal (mandat 2004-2007)*, aprovat per la Junta de Govern Local de 30/12/04. Ajuntament de Girona. Disponible a: <http://www.ajuntament.gi/ciutatiigualtat/documents/pla_transversal_genere_2004.pdf>
- PORQUERES, Bea: *Deu segles de creativitat femenina. Una altra Història de l'art*. Barcelona: ICE de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1995.
- – “La perspectiva de gènere en els continguts culturals de les programacions i del patrimoni: una activitat formativa organitzada per l'ajuntament de Girona”. DE LA FUENTE VÁZQUEZ, Maria (coord.). *Ciutats i persones. Les àrees de serveis personals: donant perspectiva de gènere a les polítiques socials d'àmbit local*. Barcelona: Institut de Ciències polítiques i socials, 2008, pp. 101-139.
- – *Reconstruir una tradició. Las artistas en el mundo occidental*. Madrid: Horas y horas, 1994.
- – “Visibilitat de les dones en els llenguatges artístics”. *Cicle de conferències 2006*. Barcelona, ICD. 2007. (Quaderns de l'Institut, 10, pp. 91-119).
- – “Visibilidad de las mujeres en la Historia del arte”. *Incorporamos el lila al currículo educativo. Las mujeres también cuentan. VI Encuentros de las Secretarías de la Mujer*. Madrid: Federación de CCOO Secretaría de la Mujer, 2007, pp. 39-50.
- *Programa Municipal per a la Dona (PMD/CAID). Pla d'actuació 2003-2007*. Ajuntament de L'Hospitalet. Disponible a: <<http://www.l-h.es/webs/pmdcaid/>>
- PULEO, Alicia H. “De ‘eterna ironía de la comunidad’ a sujeto del discurso: mujeres y creación cultural” a SEGARRA i CARABÍ, pp. 65- 82.
- PUYOL TORRES, Carme: *Les dones honorades amb carrers de la ciutat: de la toponímia urbana a Reus*. Reus: Arxiu Municipal de Reus, 2001.
- RICH, Adrienne: *Sangre, pan y poesía. Prosa escogida 1979-1985*, Introducció i traducció de María Soledad Sánchez Gómez. Barcelona: Icaria, 2001.

- – *Sobre mentiras, secretos y silencios*, Traducció de Margarita Dalton. Barcelona: Icaria, 1983.
- RODRIGUEZ MAGDA, Rosa María: “¿Feminización de la cultura?” a VIDAL CLARAMONTE, M.ª Carmen África (Ed.): *La feminización de la cultura. Una aproximación interdisciplinar*. Salamanca: Centro de Arte Salamanca, 2002, pp. 53-69.
- ROSSI, Rosa: *Teresa de Ávila: biografía de una escritora*. Barcelona: Icaria, 1997.
- SAU, Victoria: *Aportaciones para una lógica del feminismo*. Barcelona: laSal, 1986.
- – *Diccionario ideológico feminista*. Barcelona: Icaria, 1990. (2^a. ed., ampliada i revisada).
- SCOTT, Joan W.: “El género: una categoría útil para el análisis histórico”, a AMELANG, J.S i NASH, Mary: *Historia y género: las mujeres en la Europa Moderna y Contemporánea*. València: Alfons el Magnànim, 1990, pp. 23-56.
- SEGARRA, Marta; CARABÍ, Àngels (eds.): *Nuevas masculinidades*. Barcelona: Icaria, 2000.
- SEGURA, Isabel: *Dones de Ciutat Vella*. Barcelona: Districte de Ciutat Vella, Centre d'Informació i Recursos per a les Dones, 2005.
- – *Dones de L'Hospitalet: itineraris històrics*. Barcelona: Ajuntament de L'Hospitalet, 1998.
- – *Dones de Sant Andreu: itineraris històrics*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Arxiu Municipal i Districte de Sant Andreu, 2001.
- – *Dones de Sant Martí*. Barcelona: Arxiu Municipal de Barcelona i Districte de Sant Martí, 2002.
- – *Dones de Sants-Montjuïc: itineraris històric*. Barcelona: Arxiu Municipal de Barcelona i Districte de Sants-Montjuïc, 2001.
- – *Guia de les dones de Barcelona: recorreguts històrics*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1995.

- – *Itineraris de les dones de Sant Martí*. Barcelona: Arxiu Municipal de Barcelona i Districte de Sant Martí, 1998.
- SIMÓ, Isabel Clara: *Ciudadanes. Ruta de les dones. Barcelona, L'Hospitalet, Sant Adrià*. Barcelona: Institut del Paisatge urbà i la qualitat de vida, Ajuntament de Barcelona, 2006.
- *Uso no sexista del lenguaje administrativo*. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales/Ministerio para las Administraciones Públicas. Instituto de la Mujer, 1993 (1990).
- VALCÁRCEL, Amelia: "Los cuatro escalones de la sabiduría" a VIDAL CLARAMONTE, M.ª Carmen África (Ed.). *La feminización de la cultura. Una aproximación interdisciplinar*. Salamanca: Centro de Arte Salamanca, 2002, pp. 23-52.
- VALCUENDE DEL RÍO, José María; BLANCO LÓPEZ, Juan (eds.). *Hombres. La construcción cultural de las masculinidades*. Madrid: Talasa, 2003.
- *Visió de dona. Llenguatge i equipaments culturals, una perspectiva de gènere. Manual per a les bones pràctiques*. Barcelona: Direcció General de Cooperació Cultural. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. [s.d.]. Text mecanografiat.
- WOOLF, Virginia. *Una cambra propia*. Traducció catalana d'Helena Valentí. Barcelona: Grijalbo, 1985.
- *Zona Dona. Portal gironí de les dones*. Ajuntament de Girona. Comissió Ciutat i Igualtat. Àrea participa i promou.

Les polítiques de dones a l'àmbit de la cultura Les polítiques de dones a l'àmbit de la cultura Les polítiques de dones a l'àmbit de la cultura Les polítiques de dones a l'àmbit de la cultura